

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА
УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ТУРИЗМУ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ

_____ **Андрій ФОМЕНКО**

_____ **2019 р.**

НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

Гуманітарні проблеми сучасних міжнародних відносин

Освітній ступінь бакалавр

Спеціальність 291 – «Міжнародні відносини, суспільні комунікації,
регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації, регіональні
студії», наказ ректора №98 від 30.01.2019 р.

Статус навчальної дисципліни за вибором

Мова навчання: українська

Дніпро – 2019

Гуманітарні проблеми сучасних міжнародних відносин // Навчальний контент. – Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. – 59 с.

РОЗРОБНИК:

Алексєєнко І.В., завідувач кафедри міжнародних відносин та туризму факультету соціально - психологічної освіти та управління Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор політичних наук, професор

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Первий Г.Л., завідувач кафедри історії та політичної теорії Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», к.і.н., доц.

Галь Б.О., доцент кафедри історії та політичної теорії Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», к.і.н., доц.

Розглянуто на засіданні кафедри міжнародних відносин та туризму

Рекомендовано Науково-методичною радою університету
_____.2019, протокол №____

Схвалено Вченою радою університету, рекомендовано для використання в освітньому процесі протягом _____ років. « ____ » _____ 2019, протокол №____

Тема 1. Поняття гуманітарних проблем сучасних міжнародних відносин (1 год.)

План

1. Теоретичні основи гуманітарних проблем сучасних міжнародних відносин.
2. Особливості джерельної бази та методи досліджень гуманітарних проблем сучасних міжнародних відносин.

1. Місце в системі наук.

Гуманітарні проблеми сучасних міжнародних відносин розкривають складні соціально-політичні, економічні, культурні процеси, через які реалізується різноманіття форм обміну діяльністю та її результатами між членами самостійних товариств, відокремлених один від одного державними кордонами.

Функції гуманітарних проблем сучасних міжнародних відносин (далі **ГПСМВ**):

- пояснення особливостей зв'язків діючих в міжнародних відносинах акторів;
- прогнозування еволюції міжнародних відносин.
- попередження аналітиків від надмірної самовпевненості і поспішних оцінок, а політичних діячів, які приймають рішення, - від поспішних дій, що можуть мати масштабні негативні наслідки.

Предмет наук складає *діяльність держав* на міжнародній арені, серцевиною якої є техніка і теорія дипломатії. Однак, так як поняття "міжнародні відносини" і "міжнародна політика" включають взаємодію не тільки держав, але й *інших суб'єктів світового співтовариства*, то діяльність цих акторів (серед них особливо вагому роль відіграють міжнародні організації різного масштабу і спрямування) також входить у предметне поле міжнародних відносин. Предмет науки включає в себе також *проблему методів аналізу зовнішньополітичної ситуації та зовнішньополітичної діяльності*, дослідження змісту основних зовнішньополітичних доктрин і концепцій. Особливо важливо включення в предметне поле науки й навчальної дисципліни міжнародних відносин вивчення понять "міжнародної системи" і "міжнародного порядку". В цьому плані виховання й підготовка теоретиків і практиків зовнішньої політики та міжнародних відносин ґрунтується на розумінні *провідної тенденції сучасної міжнародної політики*. Вона полягає у подоланні конфліктно-конфронтаційного стилю і поступовому переході до глобального співробітництва. Дослідження цієї тенденції, а значить *місця та ролі конфліктів і співробітництва у міжнародних відносинах* - ще одна важлива складова предмету наук про міжнародні відносини.

Види міжнародних відносин доби глобалізації:

- *політичні* - грають чільну роль, тому що заломлюють, синтезують, детермінують всі інші види відносин. Політичні відносини знаходять своє вираження в реальній політичній діяльності елементів політичної системи,

насамперед держави. Вони гарантують безпеку і створюють умови для розвитку всіх інших відносин

–*економічні та науково-технічні*. Зовнішня політика спрямована, як правило, на захист економічних відносин, які впливають на формування світового ринку, міжнародного поділу праці. Стан економічних відносин багато в чому визначається рівнем розвитку виробництва і продуктивних сил держав, різними моделями економіки, наявністю природних ресурсів та іншими секторами.

–*ідеологічні відносини* - відносно самостійна частина політичних відносин. Роль і значення ідеологічних відносин змінюється залежно від зміни ролі ідеології в суспільстві. Але характерна загальна тенденція - до зростання ролі ідеології, а отже, і ідеологічних відносин.

–*міжнародно-правові відносини* - передбачають регулювання взаємовідносин учасників міжнародного спілкування правовими нормами і правилами, про які ці учасники домовилися. Міжнародно-правовий механізм дозволяє учасникам захистити свої інтереси, розвивати взаємини, запобігати конфліктам, вирішувати спірні питання, підтримувати мир і безпеку в інтересах усіх народів.

–*військово-стратегічні відносини*, до яких відноситься велика сфера специфічних суспільних, міжнародних відносин, так чи інакше пов'язаних з прямим або опосередкованим створенням, нарощуванням, перерозподілом військової сили.

Рівні міжнародних відносин крізь призму гуманітарних проблем:

По вертикалі - масштабні рівні:

–глобальні міжнародні відносини - це відносини між системами держав, найбільшими державами та відображають світовий політичний процес в цілому.

–регіональні (субрегіональні) відносини - це відносини між державами певного політичного регіону у всіх областях життєдіяльності суспільства, що мають більш конкретні прояви і що носять багатосторонній характер.

–локальні (наприклад, Східна Європа).

По горизонталі - групові рівні:

–групові (коаліційні, міжкоаліційні) відносини. Вони реалізуються через взаємини груп держав, міжнародних організацій і т.д.

–двосторонні відносини. Це найбільш поширена форма міжнародних відносин між державами і організаціями.

Із виникненням держав міжнародні відносини поділяються на:

–*формальні* (учасниками яких власне і стають держави);

неформальні (учасниками яких стають різні соціальні спільноти, недержавні інститути, економічні утворення, особи).

2. Джерельна база ГПСМВ:

– історичні джерела та документи;

– офіційні документи (законодавчі та нормативні акти, публічні виступи, заяви, виступи на конференціях, інтерв'ю та звернення і промови вищих посадових осіб держави);

- офіційно затверджені програми, стратегії, доктрини, концепції;
- повідомлення засобів масової інформації (інформаційних агенцій, телебачення, періодичної преси, офіційні сайти державних установ та інформаційних видань);
- статистичні довідники, біографічні довідники, енциклопедії;
- матеріали наукових конференцій, результати наукових досліджень (наукові статті та монографії) з різних галузей знань;
- публіцистичні, мемуарні та біографічні видання.

3. Методи досліджень ГПСМВ:

- хорологічний;
- історичний;
- формаційний;
- цивілізаційний;
- геополітичний;
- змішаний;
- системний;
- описовий;
- порівняльний;
- статистичний;
- картографічний;
- соціологічний;
- метод індукції і дедукції;
- методи прогнозування - екстраполяції, експертних оцінок, моделювання.

Література.

1. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
2. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)/ за заг. ред. Н.М. Хоми. — Львів: «Новий світ», 2015. — 492 с.
3. Основи теорії міжнародних відносин: навч. посібник /Я. Б.Турчин, Л.О.Дорош, М.В.Здоровега, О.Я.Івасечко, У.В.Ільницька, О.В.Кукарцев, Ю.Р.Лемко, Ю.Я.Тишкун. —Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. —244 с.
4. Політологія: Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. — К., 2010. — 415 с.
5. Троян С.С. Вступ до теорії міжнародних відносин: Навч. посібник /С.С.Троян. —К., 2000. —139 с.

Тема 2. Становлення та сучасний стан ГПСМВ

План.

1. Еволюція ідеалістичних концепцій ГПСМВ.
2. Становлення реалістичних теорій ГПСМВ.
3. Особливості течій неолібералізму та неореалізму.

4. Марксизм і неомарксизм
5. Геополітичні теорії міжнародних відносин.
6. Модерністські теорії міжнародних відносин.

1. Теорія ідеалізму, який ще іноді називали утопізмом, а в ширшому контексті загальносуспільної теорії — **лібералізмом**, як напрям наукової думки починала формуватись в Античні часи. Роздуми з цього приводу знаходимо у працях *Платона й Арістотеля, Конфуція, Цицерона, Ульпіана* та інших.

Античні вчені зосереджували увагу на сутності держави та проблемах війни і миру, які, зрештою, і в пізніші часи були головним об'єктом дослідження теорії міжнародних відносин. Уже тоді формулювалися твердження про аномальність війн та їх справедливий чи несправедливий характер, а агресивність держав пояснювали особливостями їхнього внутрішнього політичного устрою.

Платон став автором концепції форм політичного правління держав, учення про їхню послідовну деградацію та кругообіг. Найважливішими формами держави є: аристократія, тимократія, олігархія, демократія і тиранія. *Форми політичного правління визначають* не лише внутрішню, а й зовнішню політику держави, оскільки вона обмежує та спрямовує волю людей. Серед усіх форм Політичного правління *найбільш схильною до зовнішньої агресії є тимократія* як "змішаний лад, ознаками якого є наслідування частково аристократії (для тимократії характерне пошанування влади...), частково олігархії (люди тут жадібні до грошей і, як дикуни, шанують золото та срібло); при цьому ладі не залишається прямих та простосердних людей, правити будуть не мудрі, а ті, хто простіший, — народжені для війн, наділені запеклим духом, там будуть у пошані воєнні хитрощі, і така держава буде вічно воювати". Поєднання хоробрих і войовничих правителів з меркантильним суспільством, в інтересах якого вони діють, за Платоном, є найважливішою *причиною агресивності держав* та війн між ними.

Арістотель - автор однієї з перших праць, у якій узагальнено досвід державного управління, — "Політики". Міжнародний контекст існування держави Арістотель виклав у семи твердженнях:

1. Остаточна мета політики держави полягає у досягненні щастя її громадян, що визначається правом, добрими звичаями та вихованням. Однак, на відміну від Платона, він вважав, що ідеальна держава не може існувати, оскільки факт її сусідства з іншими державами змушував би її адаптуватись до цього (не завжди приязного) середовища.

2. Основа взаємовідносин між державами має вилучати нав'язування їх одна одній, оскільки це суперечить добрим звичаям та праву.

3. *Війни та загарбання не є метою держави*, хоч вона мусить бути готовою до війни для власного захисту.

4. *Територія держави має бути важкодоступна* для ворогів, але мати достатньо шляхів (сухопутних чи морських), які можна використати у воєнних і торгових цілях.

5. *Люди поводяться відповідно до кліматичних умов свого проживання.* В Європі вони активні та незалежні, а в країнах зі спекотним кліматом — мляві та нерішучі, хоча й наділені творчою уявою.

6. *Воєнна сила потрібна державі лише під час війни*, і тому її посідання не є найважливішою метою державної політики, а лише засобом застосувати її в критичних ситуаціях.

7. *Володіння збройними силами* та особливо воєнно-морським флотом для деяких держав необхідне і в мирний час, тому що це дає змогу будити повагу та страх у ворогів, а крім цього, допомагати дружнім державам.

Основна ідея Платона та Арістотеля, яка пізніше стала фундаментом не лише ідеалізму, а й усієї класичної школи теорії міжнародних відносин, полягала у твердженні про суб'єктивний характер держави та її політики. Цю політику, яка мала б відповідати критеріям мудрості та справедливості, вони розуміли як наслідування добрих звичаїв та ідей.

Відродженням ідеалізму в середньовіччі можна вважати *теологічну концепцію Томи Аквінського*, який *причину війни* вбачав у гріховності людей та світської влади, а засобом досягнення та збереження миру вважав поєднання в політиці звичаєвого та канонічного права, тобто — людського та божого порядку. Підпорядкування світської влади духовній мало на меті повне вилучення із суспільного життя війни між християнами та регулювання на основі *lex helium* (права війни) війн в ім'я самооборони, перемоги "добра над злом", підтримання християнства у боротьбі проти іновірців і варварів. Для визнання *війни справедливою* потрібно три умови:

- вона має бути *офіційно оголошена* законним урядом;
- вона має бути обґрунтована *справедливою причиною* (*lista causa*);
- її мета має визначатися *справедливим наміром* (*recta in-tentio*).

Концепція Т. Аквінського стала офіційною доктриною католицької церкви, оскільки вона обґрунтувала та узагальнила її практичну політику щодо тогочасних європейських держав.

Ідея повного вилучення війни із міжнародних відносин у Нові часи призвела до намагання теоретично обґрунтувати т. зв. "*La Paix Perpetuelle*" ("**Вічний мир**"), що ґрунтувався на ідеї створення загальноєвропейської конфедерації як способу досягнення миру та уникнення війн через подолання свавілля феодальних правителів. Найрізноманітніші проекти конфедерації висунули П. Дюбуа, герцог де Сюллі, Е. Роттердамський, В. Пен, Ж.-Ж. Руссо та чимало інших мислителів. Ці проекти були пов'язані із пошуками оптимального політичного устрою Європи. Виразною особливістю їхніх поглядів стало обґрунтування потреби створення певної наддержавної інституції, що могла б не-заангажовано вирішувати спори між європейськими державами. Раду монархів запропонував П. Дюбуа, Європейський парламент — В. Пен, Раду конфедерації — Ж.-Ж. Руссо. В усіх випадках їхні компетенції включали не лише арбітраж у міждержавних спорах, а й збройне "покарання" агресора спільнотою держав, очолюваною наддержавними інституціями.

Г. Гроцій (1583—1645) сформулював концепцію гармонійних та безконфліктних міжнародних відносин за допомогою створення та впровадження системи *міжнародного права*. В одній із своїх перших праць "Mare liberum" ("Вільне море") він намагається дослідити дилему війни і миру через призму моральних принципів, що визначають собою взаємовідносини між державами світу. На його думку, для *розв'язання збройних конфліктів* варто застосовувати *універсальні моральні принципи*, яких мають дотримуватись уряди всіх країн світу. Йдеться про:

- принцип *самозбереження*, що полягає у взаємній повазі до законних і необхідних для існування держав інтересів;
- принцип *протиставлення свавілля та несправедливості*, тобто солідарність урядів щодо недопущення політики, яка базується на необґрунтованих самозбереженнях інтересів і цілях.

І. Бентам (1748—1832) висунув *ідею "обмеження сили"* у міжнародних відносинах, що, на його думку, унеможливило б збройні конфлікти і загарбницькі війни, спричинені релігійними та пріоритетними суперечками, тиранією однієї нації щодо іншої, корисливими інтересами владних еліт. Політичні еліти звикли за будь-яких обставин послуговуватись збройною силою, незважаючи на те, що така політика суперечить інтересам народів, схильних до миру та гармонії.

Обмежити застосування збройної сили у міжнародних відносинах, за Дж. Бентамом, можливо за таких умов:

- введення особистої відповідальності членів уряду за втягнення народів у війну;
- припинення мілітаризації, послаблення впливу армії на суспільство та загальне роззброєння;
- припинення практики "таємної" дипломатії;
- створення міжнародної організації у складі делегацій європейських держав, уповноважених розв'язувати суперечки між ними.

Основи **ідеалістичного розуміння** міжнародних відносин цілісно та чітко сформульовані у працях видатного німецького філософа **І. Канта** "*До вічного миру*" та "*Ідеї загальної історії із космополітичного погляду*". Канта вважають засновником *ліберального напрямку ідеалізму*, за його ідею, що метою розвитку людства є досягнення "*загального громадянського стану*", який розуміють як систему представницької демократії. Він виникне завдяки тому, що якщо для "*вирішення питання: бути чи не бути війні?*" — вимагається згода громадян, то... вони добре подумають, перш ніж починати настільки погану гру. Тому, що весь тягар війни їм доведеться взяти на себе: самим воювати, оплачувати воєнні витрати своїх держав з власної кишені, та на завершення відбудовувати спустошення, причинені війною". *Стан постійного миру* мають підтримувати розвиток *взаємовигідних торгових стосунків* і система *міжнародного права*. Це дасть змогу згладити

суперечності та недовіру між народами, створити моральну та легальну основу для їхнього гармонійного розвитку.

Загалом, стосунки між державами можуть перманентно бути мирними за умови дотримання їх урядами шести найважливіших *принципів*:

1. Міжнародний договір не може мати юридичної сили тоді, коли в ньому таємно зберігаються *reservatio mentalis*, оскільки міжнародні договори покликані усувати причини війн між державами, а не створювати підстави для їх виникнення у майбутньому.

2. Жодна самостійна держава не може бути анексованою чи переданою (як спадок, у результаті купівлі, обміну чи династичного шлюбу) іншою. Держава та її громадяни не можуть розглядатися як майно, оскільки володіють національним суверенітетом, порушення якого завжди призводить до війн.

3. Постійні армії з часом мають бути ліквідовані, оскільки постійно готові до ведення війни, вони є серйозною загрозою існуванню іншим, насамперед сусіднім, державам. їх існування спричиняє намагання урядів озброюватись та збільшувати збройні сили до межі, за якою "пов'язані із підтриманням миру воєнні витрати стають настільки обтяжливішими від короткої війни, Що самі постійні армії стають причиною воєнного нападу з метою позбавлення від цього тягаря".

4. Державні борги не повинні використовуватися для цілей зовнішньої політики. Йдеться про накопичення урядами зовнішніх боргів, що може дати їм необхідні кошти на ведення війни навіть із державами-кредиторами.

5. Жодна держава світу не може втручатися силою у внутрішні справи іншої держави. Таке втручання є порушенням суверенних прав народу і не може викликати жодної іншої реакції, крім збройного опору інтервентам.

6. Жодна держава не може використовувати у політичній боротьбі (навіть у часи війни) безчесні способи: вбивство, порушення умов договорів чи акту про капітуляцію, підбурювання іноземних громадян до зради чи бунту проти своєї законної влади. Такі дії підривають довіру у стосунках між урядами держав та авторитет влади, що до них вдається в очах своїх власних громадян.

Ідеалізм остаточно сформувався у 20—30-х роках ХХ ст. як систематизована сукупність поглядів інтелектуалів — ідеалістів, які поділяли позицію Президента США **В. Вільсона** стосовно Ліги Націй та сучасних міжнародних відносин. Його погляди виражені у програмних гаслах кардинальної трансформації міжнародних відносин: "мир через право", "гармонія інтересів", "світова гармонія", "міжнародне право як світовий скарб моральних вартостей". Знамениті *14 пунктів*, які запропонував президент США на Версальській мирній конференції, стали фактичним втіленням теоретичних принципів ідеалізму в реальні міжнародні відносини.

Теоретичні погляди ідеалістів на міжнародні відносини зводяться до таких *тверджень*:

1. *Міжнародні відносини, як і будь-які суспільні відносини, впливають із характеру та прагнень людини, і тому їх доцільно розглядати*

й пояснювати крізь призму її поведінки. Людина, як і будь-який створений нею колектив, зацікавлена у гармонійних та безконфліктних стосунках, оскільки вони гарантують розвиток і процвітання.

2. Держави є макроявищем будь-якої людської спільноти, і їхню зовнішню політику можна порівняти з людською поведінкою, тобто вона може бути моральною чи аморальною, доброю чи злою. *Критерієм моральності* є універсальні людські норми поведінки, що матеріалізуються у сфері міжнародних відносин як гармонійність та безконфліктність.

Інструментами підтримання стабільності є міжнародні організації, міжнародне право та світова громадська думка. Міжнародні організації покликані бути регуляторами взаємовідносин між державами, виконуючи роль арбітрів та скеровуючи їх у русло гармонійності.

3. *Національний інтерес* психологічно виражає суб'єктивне розуміння потреб суспільства, яке завжди відмінне від реальності.

4. *Конфлікти на об'єктивній основі не можуть виникати*, тому що будь-які суперечності без об'єктивної основи можна врегулювати за допомогою переговорів.

2. Джерела політичного **реалізму** сягають античних часів. Його засновником вважають давньогрецького історика **Фуکیدіда**, автора "Пелопоннеської війни" — першої ґрунтовної праці, присвяченої міжнародним відносинам. Причини суспільних процесів він пов'язує з: "особливостями людської природи, із ...прагненнями до здійснення своїх надій, інтересів, до влади, намаганням позбутись бідності чи збільшити свій достаток". Фуکیدід пропонує розрізняти причини та приводи до подій, що відбувались у Стародавній Греції часів війни між Пелопоннеським та Афінським союзами та намагається визначити їхню реальну основу, уникаючи суб'єктивних суджень та опираючись на факти. Серед усіх його висновків найважливішими є два:

- від найдавніших часів зіткнення між племенами та народами відбувались за володіння найціннішими для господарства землями.
- стабільність стосунків між державами залежить від рівноваги сил між ними, а війни виникають через її порушення. Зокрема, вибух Пелопоннеської війни Фуکیدід пояснює страхом багатьох міст-держав перед зростаючою могутністю та намаганням не допустити до гегемонії Афін у Греції.

Становлення теорії реалізму значною мірою завдячує італійському мислителю епохи Відродження **Н. Макіавеллі**. Він сформулював низку тверджень, які стали основою пізніших теорій політичного реалізму. *Успішна зовнішня політика* держави має ґрунтуватись на дотриманні семи найважливіших правил:

1. Будь-які дії щодо інших держав мусять опиратися на *достатній рівень сили та можливостей*, оскільки створювати певні плани та намагатися їх реалізувати, не маючи для цього відповідних засобів, — нерозумно та небезпечно.

2. Дії держави мають бути спрямовані на *підтримання вигідного для себе дисбалансу сил* у найближчому оточенні

3. Держава має діяти *превентивно*, не допускаючи посилення та об'єднання своїх ворогів, навіть тоді, коли такі дії створюють небезпеку втягнути її у війну.

4. Жодна держава *не може вважати будь-який альянс*, членом якого вона є, абсолютно надійною запорукою її безпеки, позаяк кожен із них є об'єднанням сильних і слабких, причому сильніші держави, на допомогу яких розраховують слабші, підпорядковують їх собі.

5. Жодна держава *не повинна допомагати іншій*, якщо це сприятиме значному зростанню могутності останньої, оскільки вона лише ускладнює власне становище.

6. Жоден *тріумф* над іншою державою *не буває абсолютним*, щоб дати підстави переможцеві принижувати переможених та "порушувати будь-які умови, й особливо умови справедливості".

7. Виконання будь-яких *угод*, укладених державою, потрібно розглядати крізь призму їхньої *відповідності ситуації*.

Відомий англійський мислитель **Т. Гоббс** виклав своє бачення суспільства у праці "*Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і громадської*" (1651). У природі людини, як вважає Т. Гоббс, закладені три найважливіші *причини війни*: суперництво, недовіра і страх, прагнення слави та престижу. Внаслідок цього люди в суспільстві живуть у стані *війни всіх проти всіх*. Держави, які він порівнював з біблійним морським чудовиськом Левіафаном, за внутрішньою сутністю є системою установ та санкцій, що не допускає до відвертого насильства та гарантує своїм громадянам їхні фундаментальні права. Доцільність існування держави полягає у *забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки*.

Німецький філософ **Г. Гегель** визначав серед основних обов'язків держави *самозбереження* репрезентованого нею суспільства. Самозбереження він вважав об'єктивною реальністю, що функціонує у полі власних інтересів, незалежних від волі та прагнень окремих громадян та будь-яких філантропічних ідей. На його думку, *війни* породжуються "природою речей", а саме, *неможливістю поєднати інтереси народів і держав*.

Значний внесок у розвиток наукових основ реалізму зробив видатний німецький соціолог **М. Вебер**, який розглянув питання про зовнішню політику у працях "Покликання до політики" та "Політичні спільноти і господарство". Його міркування щодо їхньої сутності впливають із твердження про те, що "*головним засобом політики є насильство*". Змістом політики є *боротьба за владу*, тобто право розпоряджатися іншими людьми, групами людей чи політичними спільнотами (тобто державами). *Силовий характер політики* особливо помітний у сфері міжнародних відносин, де будь-які політичні утворення — це утворення, пов'язані з насильством.

Зміст **теорії балансу сил** зводиться до трьох тверджень:

1) основою нормальних міжнародних відносин є *стабільність*, що ґрунтується на *рівновазі сил держав*, які потенційно можуть воювати між собою;

2) *причиною війни* є *порушення рівноваги сил* між державами-ворогами, що дає підстави сильнішій сподіватись отримати перемогу та робить її позицію безкомпромісною, а поведінку — агресивною;

3) *стабільність можна підтримувати, створюючи коаліції*, спрямовані проти найсильнішої із держав (порушника рівноваги), до того ж сумарна сила членів коаліції має бути не менша за силу протилежної сторони.

Представниками **політичного реалізму** є *Г. Морґентау* і *Р. Арон*. *Морґентау* у своїй праці «*Політичні відносини між націями*» сформулював шість *принципів політичного реалізму*, а саме:

1) політика і суспільство об'єктивним законам. Тому існує можливість створити раціональну теорію, здатну відобразити ці закони;

2) центральним поняттям цієї теорії є поняття інтересу, вираженого в термінах влади;

3) зміст цього поняття залежить від його політичного та культурного контексту, в якому відбуваються формування міжнародної політики;

4) головні моральні вимоги мають розглядатися в контексті обставин місця і часу;

5) з цієї причини моральні прагнення нації не можна ототожнювати з універсальними моральними нормами;

6) плюралістична концепція природи людини.

За Р. Ароном, міжнародні відносини є відносинами між націями як політичними утвореннями (державами). У їх центрі — міждержавні відносини, які призводять до зіткнення між політичними утвореннями як такими. Міжнародні відносини проявляються через специфічні форми поведінки символічних персонажів — дипломата і солдата, які уособлюють і символізують міжнародні відносини, що будучи насамперед міждержавними, ведуть до дипломатії і війни.

5. Засновником геополітики вважається географ *Фрідріх Ратцель* (1844—1904). У його працях з політичної географії вперше було сформульовано всі головні тези майбутніх геополітичних досліджень. Позитивістська геополітика (реальна політика) виходить із твердження про невідворотність зіткнення інтересів держав на міжнародній арені.

Основні праці вченого: "Антропогеографія" (1882), "Про закони просторового зростання держав" (1896), "Політична географія" (1897), "Море як джерело могутності народів" (1900).

З позицій дарвінізму *Ф. Ратцель* стверджує, що держава є "живою істотою, вкоріненою в ґрунті", тому будь-яка зовнішня експансія становить природний процес розвитку біологічного організму.

"Нормальною" є така держава, яка найорганічніше поєднує *географічні, демографічні та етнокультурні параметри нації*. У працях *Ф. Ратцеля* простір перестає бути суто кількісною категорією і набуває якості,

перетворюючись на "*життєвий простір*" (Lebensraum), певну "геобіосферу", безперервне життєве тіло етносу, що займає цей простір. Простір — це не просто територія, яку займає держава, він сам є політичною силою. Жоден із примітивних народів не створив великої за розмірами держави. Для тривалого існування держава має забезпечити себе достатнім життєвим простором.

Ф. Ратцелю належить авторство концепції "*світової держави*", або Weltmacht. На основі особистого знайомства зі США та узагальнень історії європейських держав він доводив, що властива державам максимальна географічна експансія зрештою має привести до збігу меж континентів і державних кордонів. Будучи націоналістом, долю континентальної держави він пророкував Німеччині.

Не лише поглибив запропоновані Ф. Ратцелем основи нової науки, а й першим ужив для її означення термін "геополітика" шведський учений *Рудольф Челлен* (1864—1922), якого можна вважати представником німецької школи. Цей автор започаткував суперечку щодо належності геополітики до сфери географії чи політології (сам він був професором історії та політичних наук). Предметом дослідження геополітики вчений визначив великі держави.

Негативний аспект у становлення академічної геополітики вніс *Карл Хаусхофер* (1869—1946), близький до верхівки фашистської Німеччини. Більшість праць він друкував у редагованому ним же журналі "Geopolitik" (пізніше перейменованому в "Zeitschrift fur Geopolitik").

Геополітична доктрина К. Хаусхофера базувалася на *планетарному дуалізмі*: протистоянні морських (таласократії) і континентальних (телурократії) держав. Майбутнє Німеччини як великої держави бачилось у створенні "континентального блоку" або осі Берлін— Москва—Токіо. Базуючись на ідеї великих просторів, К. Хаусхофер дійшов висновку про необхідність поділу світу вздовж меридіанів на глобальні економічні регіони. Цей новий геополітичний поділ дістав назву панрегіоналізму. Виділення панрегіонів мало ґрунтуватися на об'єднанні держав на основі спільних соціально-політичних та економічних проблем

Мондіалізм та неомондіалізм. Геополітична концепція «мондіалізму», суттю якої є утвердження *повної планетарної інтеграції*, створення єдиного світу має дуже давні історичні корені. Видатний російський письменник *Федір Достоевський* (1821 — 1881) стверджував, що Росія повинна зібрати у братерській єдності все людство. Французький мислитель *Огюст Конт* писав: «Людство — це всесвітня батьківщина, покликана об'єднати, принаймні в майбутньому, всіх землян». За чотири роки перед тим у «Маніфесті Комуністичної партії» К. Маркс і Ф. Енгельс сформулювали такі самі ідеї. Найвиразніша серед них: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». У концепції Л. Троцького та М. Бухаріна про перманентну революцію гасло, народжене після перемоги комуністів у Китаї в 1949 р., — «росіянин із китайцем брати навіки» — також спроба втілення цих ідей.

У XX ст. США стали головним ідеологічним і політичним центром мондіалізму. Було визначено своєрідний центр з реалізації цієї концепції, розроблено декілька варіантів (моделей) переходу до єдиної світової системи під патронатом США. Один із них спирався на *ідеї конвергенції* (злиття, зближення). **Теорію конвергенції** створив американський соціолог російського походження *Питирим Сорокін* (1889— 1968). У 70-х роках цю концепцію модернізувала з огляду на потреби мондіалізму група аналітиків під керівництвом З. Бжезинського й Г. Кісінджера. В рамках цієї теорії розроблено методи формування нової культурно-ідеологічної цивілізації, проміжної між соціалізмом і капіталізмом, з утворенням світового уряду. До світового уряду мають увійти Вашингтон і Москва.

Новою версією мондіалізму стала концепція політолога *Френсіса Фукуями*. 1989 р. в США опубліковано його статтю «*Кінець історії?*», а 1992 р. — книгу «*Кінець історії і остання людина*». За концепцією Фукуями, настає «кінець історії» й початок планетарного існування людства, коли регіони розпочнуть переструктуровуватись, орієнтуючись на наймогутніші економічні ядра — центри. XX ст. позначене ідеологічним насильством, коли лібералізм змушений був боротися з залишками абсолютизму, більшовизмом і фашизмом, а також із новітнім марксизмом, який прагнув втягти світ у страхіття ядерної війни. Й тільки наприкінці століття, замість конвергенції капіталізму й соціалізму, знову утверджується ліберальна демократія західного гатунку як остаточна, найбільш розумна форма держави. З тим чинником прихильник неомондіалізму пов'язує початок нового панування людства — планетарного, де пануватимуть ринок і демократія, які інтегрують світ у єдине ціле.

6. Модернізм, критикуючи традиційні методи дослідження, які використовує політичний реалізм, акцентує увагу на використанні методів точних наук у вивченні феномену міжнародних відносин.

Біхевіоризм народився наприкінці XIX — на початку XX ст. як напрям американської психології, що наголошував на необхідності вивчення особи через фіксацію конкретних рефлексій людини на певні специфічні зовнішні подразнення. У теорії міжнародних відносин основні принципи біхевіоризму запозичуються в 40—50-х роках XX ст., коли здійснюються перші спроби дослідження міжнародних відносин, що ґрунтуються на емпіричності сприйняття реальності. Власне з біхевіоризму у психології запозичена ідея про необхідність вивчати конкретні прояви діяльності учасників міжнародних відносин на основі емпіризму, який полягає у прагненні визначити чіткі кількісні параметри явищ та процесів, пов'язаних з ними. Розуміння теорії міжнародних відносин прихильниками біхевіоризму полягало у прагненні створити універсальну, всеохоплюючу, замкнену, логічну теорію міжнародних відносин, яка дала б змогу не лише описати сучасні та минулі конфігурації, перебіг подій у міжнародній системі й пояснити їх, але також передбачити їх майбутні моделі.

Надзвичайно важливий внесок у розвиток теорії *біхевіоризму* зробив **Д. Істон**, який сформулював його вихідні методологічні постулати:

1. Закономірний характер міжнародних явищ та процесів виявляється у повторюваності поведінки держав за певних ситуацій. Ці закономірності, узагальнені у теоріях, мають експланаційне та прогностичне значення.

2. Емпіричність верифікації узагальнень.

3. Строгість методів дослідження, які мають застосовуватись коректно та ґрунтуватись на чіткості й перевіреності фактів, що стосуються об'єкта дослідження.

4. Точність дослідження має будуватись на максимально можливому використанні числових показників.

5. Відмінність морально-етичних оцінок від емпірично обґрунтованих результатів досліджень. Ідеться про те, що реальність міжнародних відносин не завжди відповідає моральним цінностям дослідника. Але у будь-якому випадку не варто видавати бажане за дійсне, оскільки науковий підхід завжди ґрунтується на вивченні реальності такою, якою вона є.

6. Наукове дослідження поведінки держав передуює політичній практиці, оскільки наука, яка претендує на об'єктивність, не може бути заангажованою.

7. Теорія і прикладні дослідження у сфері політичної науки тісно пов'язані з комплексом соціальних наук у питаннях як взаємодії щодо проведення досліджень, так і взаємних запозичень та обміну науковими результатами.

Головним положенням *транснаціоналізму* є положення про те, що держава — не єдиний міжнародний актор. Крім неї, такими акторами виступають індивіди, установи, організації, недержавні об'єднання.

Основна ідея *неомарксизму* — цілісність світового співтовариства, що конкретизується в думці про несиметричність взаємозалежності сучасного світу та реальну залежність економічно слаборозвинутих країн від індивідуальних держав.

Неореалізм виражає прагнення до збереження переваг класичної традиції й, одночасно, — до збагачення її з урахуванням нових міжнародних реалій та досягнень інших теоретичних течій.

Системні теорії міжнародних відносин. Теорії зв'язку (linkage theories). Факторні теорії ("теорії поля"). Криза теорії міжнародних відносин: раціоналізм і рефлексіонізм.

Теорії міжнародного середовища. Теорії географічного детермінізму та геополітика. Расово-антропологічні теорії. Марксизм і неомарксизм. Цивілізаційні теорії.

Література.

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. — Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.
2. Гантінгтон, С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку : Пер. з англ. / С. П. Гантінгтон. - Львів : Кальварія, 2006. - 472 с.

3. Герасимчук Т., Киридон А., Троян С. Наука про міжнародні відносини (базові категорії, методи, концепції): Навч. посібник/Т. Герасимчук, А. Киридон, С. Троян. – Рівне, 2007.
4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті /Г. Кіссінджер. – К.: Наш формат, 2017. – 320 с.
5. Кононенко С. Ідеалізм - тип зовнішньополітичного мислення і форма пізнання в політології міжнародних відносин // Наукові записки / Курасівські читання – 2005. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2006. – 469 с. /Сер. "Політологія і етнологія". Вип. 30, кн. 2
6. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
7. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.:Гардарики, 2003. – С.72-88.
8. Най-мл. Дж., Кохэн Р. Транснациональные отношения и мировая политика// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.:Гардарики, 2003. – С.152-167
9. Політологія: Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. — К., 2010. — 415 с.
10. Реймон Арон. Мир і війна між націями / Пер. з фр. Віктор Шовкун, Зоя Борисюк та Григорій Філіпчук. - К.: МП «Юніверс», 2000. — 688 с.
11. Теорія міжнародних відносин: Термінологічний словник/ Гетьманчук, М. П., Івахів О. С., Кукарцев О. В., Л. О. Кучма та ін. - Львів: Національний університет —Львівська політехніка, 2011. – 368 с.
12. Шварценбергер Георг. Политическая власть. Изучение мирового общества// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост., научн.ред. и коммент. П.А.Цыганкова. –М.: Гардарики, 2003.

Тема 3. Міжнародний (світовий) порядок (2 год.)

План

1. Складові змісту поняття міжнародний порядок.
2. Наукові дискусії щодо сутності міжнародного порядку.
3. Історичні типи міжнародного порядку
4. Особливості міжнародного порядку в сучасних умовах.
5. Особливості та закономірності функціонування міжнародних систем.

1. Суспільний порядок – це певна організація життя соціуму, його регулювання на основі певних норм і загальних цінностей. Поняття *«міжнародний порядок»* як особливий різновид порядку суспільного стосується глобальної соціальної спільноти – світового співтовариства, яке утворене сукупністю різних суспільних суб'єктів (акторів), що діють і взаємодіють на світовій арені. Ця спільнота регулюється певними (наприклад,

державно-правовими, міжнародними, моральними, правовими) нормами та загальними (національними, культурними, морально-етичними тощо) цінностями. Отже, *міжнародний порядок* трактується як таке *впорядкування міжнародних відносин*, що покликане забезпечити основні потреби держав та інших міжнародних інститутів, створювати і підтримувати умови їх існування, безпеки та розвитку.

Часто *міжнародний порядок* вважають *сукупністю юридичних норм*, ототожнюючи його з правовим порядком, законністю. Окремі дослідники *міжнародний порядок* пов'язують із *збереженням стабільності*, певного статус-кво у відносинах між державами.

Таким чином, **міжнародний порядок (міжнародна система)** – це така *організація міжнародних і міждержавних відносин*, яка протилежна анархії і передбачає наявність *спільних інститутів, норм і цінностей, що створюють умови існування, безпеки та розвитку держав, їх взаємодії на міжнародній арені*.

У теорії міжнародних відносин вживається також поняття «світовий порядок», яке відображає зростаюче усвідомлення спільної відповідальності людей і народів за стан нашої планети. С. Хоффман запропонував розрізняти міжнародний порядок, який може існувати без наявності світового порядку, і світовий порядок, який не може бути встановлений без міжнародного порядку. На думку цього дослідника, міжнародний порядок як більше або менше впорядкування міжнародних відносин існував завжди на всіх етапах історії міждержавних відносин, а світовий порядок ще тільки формується.

2. Системний підхід до аналізу міжнародних відносин привів до існування різних підходів до вивчення міжнародних систем, серед яких умовно виділяють традиційно-історичний, історико-соціологічний, евристичний, змішаний та емпіричний, а також до розуміння можливості існування різних типів міжнародних систем із своїми структурами та критеріями їх класифікації.

Треба звернути увагу на те, що сьогодні відсутня єдина загальноприйнята типологія міжнародних систем. Натомість учені в залежності від критеріїв і свого розуміння квінтесенції системного підходу виділяють низку типів міжнародних систем. Так, у залежності від просторово-географічних характеристик Ф. Брайар і М.-Р. Джалілі у праці «Міжнародні відносини» (Париж, 1990) виділили загальнопланетарну міжнародну систему та її регіональні підсистеми-компоненти, елементами яких, у свою чергу, виступають субрегіональні підсистеми. Російські автори книги «Система, структура і процес розвитку сучасних міжнародних відносин» розглядають регіональні, а також групові та двохсторонні аспекти взаємодії держав як структурні рівні міждержавної системи. На основі мети дослідження виокремлюються стабільні та нестабільні, конфліктні та кооперативні, відкриті та закриті типи міжнародних систем. Але особливо хотілося б привернути увагу до типологій, які вважаються загальноприйнятими з точки зору виникнення й **історичної еволюції** систем міжнародних відносин або геополітичних епох нового і новітнього часу. На

основі цього підходу вирізняють такі міжнародні системи: **Вестфальську, Віденську, Версальсько-Вашингтонську, Ялтинсько-Потсдамську, світ після «холодної війни».**

Основні принципи сучасної світової політики були закладені *Вестфальською системою міжнародних відносин* (1648 р.) після закінчення Тридцятилітньої війни (перша світова міжнародна система). До того часу в Європі в основному сформувались національні держави і європейська історія почала перетворюватися в світову. Головним центром сили в Європі стають Іспанія, Португалія, Нідерланди, потім Англія та Франція вступають у боротьбу за розподіл світу. Національні держави встановили свої кордони з врахуванням мовної ознаки і природно-географічних рубежів. Такий світовий порядок існував майже 150 років – до Французької революції й імператорства Наполеона. В кінці XVII – на поч. XVIII ст. закотилась минув велич Іспанії, Португалії, Швеції, Нідерландів, а до кінця XVIII ст. – Польщі. Натомість укріпилися позиції Франції й Англії, набирала сили Пруссія. На поч. XIX ст. впливовою світовою державою стала Російська імперія.

Нове розташування геополітичних сил, закріплених Віденським конгресом (1814 – 1815 рр.), дала *Віденська епоха*. Основу цього склав імперський принцип контролю географічного простору. Світовими центрами сили стали Російська й Австро-Угорська імперії, Британська колоніальна імперія, Німецька імперія (з 1871 р.), Французька колоніальна імперія (з сер. XIX ст.), Османська імперія (з 1877 р.). Росія до середини XIX ст. домінувала в Європі, активно протистояла Англії, Франції, Австрії та Туреччині. Але після Кримської війни (1853 – 1856 рр.) розпався священний союз монархів, з розвалом якого закінчилась епоха домінування Росії в Європі. До кінця XIX ст. завдяки вдалому застосуванню досягнень промислової революції особливо посилились США і Німеччина. Під керівництвом Німеччини був створений Троїстий Союз. Другий потужний військовий блок Антанта – був створений Францією, Англією і Росією впродовж 1891-1894 – 1904-1907 рр. Ціль блоків – переділ сфер впливу і недопущення цього переділу на користь молодих, агресивних європейських держав.

Версальська епоха розпочинається після поразки Троїстого Союзу в Першій світовій війні 1914 – 1918 рр. Припинили існування Німецька, Австро-Угорська, Російська, Османська імперії. На руїнах цих могутніх держав з'явилася низка нових державних утворень, які повинні були увійти в зону впливу авторів Версальської системи. Версальський мирний договір 1919 року віддав пальму континентальної держави Франції, а морської – Англії. Росія не повинна була існувати як могутня держава і її хотіли розділити. Найбільше переваг у результаті цього договору отримали США, які закріпили свою могутність на Вашингтонській конференції в 1921 – 1922 рр. Країни-переможці створили між Німеччиною та Радянською Росією «санітарний кордон» з держав, які були орієнтовані на Францію і Англію. Встановлений світовий порядок був направлений проти Радянської Росії, Німеччини та Китаю. Друга світова війна 1939 – 1945 рр. поховала Версальський мир. СРСР вийшов з війни військово-стратегічно і

геополітично більш сильнішим, ніж був до війни. Вперше в своїй історії Радянський Союз створив навколо себе потужний геополітичний блок.

Ялтинсько-Потсдамська епоха розпочинається в 1945 році. Ця система визначила нові кордони, розташування нових геополітичних сил. По суті в Ялті (4 – 11 лютого 1945 р.) та Потсдамі (16 липня – 2 серпня 1945 р.) було констатовано, що світ з багатополюсного став біполярним: СРСР і його союзники, які уособлювали континентальну силу, протистояли США та їх союзникам, які представляли в більшості морську силу. Протиборство цих полюсів і визначило зміст Ялтинсько-Потсдамської геополітичної епохи. Її характерною рисою було те, що протистояння двох потужних блоків йшло на межі балансування між холодною і ядерною війнами. Ялтинсько-Потсдамський світовий порядок був зруйнований в 1989 – 1991 рр. з розпадом СРСР та світової системи соціалізму.

Біловезька (Маастрихтська або «після холодної війни») епоха характеризується появою нових держав: спочатку навколо СРСР – шляхом «оксамитових» і силових революцій, а потім і на теренах уже колишнього Радянського Союзу. Ще більше посилюються процеси, пов'язані із взаємозалежністю світу на всіх рівнях.

3. Елементи нової міжнародної системи й нового світового порядку зародилися після другої світової війни, але особливо наприкінці ХХ ст. разом із завершенням «холодної війни» в результаті розпаду СРСР і світової системи соціалізму, об'єднання Німеччини, розширення НАТО на Схід, активного поглиблення процесів загальноєвропейської інтеграції. Певні перспективи розвитку, погодимося в цьому з авторами дослідження «Глобальні трансформації і стратегії розвитку», *окреслюються у трьох підходах:*

1. **Неореалістичний погляд:** продовження деякої анархії в міжнародній системі зробить своїм наслідком такі елементи як пріоритет нації-держави, вузько національних інтересів, самовіддача, максимізація сили й балансу сил як чинників, які визначатимуть міжнародні відносини. У цьому контексті головну загрозу міжнародному миру становлять не акти зовнішньої агресії, а внутрішні конфлікти і громадянські війни на зразок подій 90-х рр. у Росії (війна в районі Кавказу) та колишній Югославії.

2. **Другий підхід поєднує марксистську теорію з теорією залежності,** які передбачають, що динаміка світової капіталістичної системи, гегемонія у світі держав «великої сімки» (тепер уже «великої вісімки» і навіть «великої двадцятки») викликати збереження нерівності в розподілі багатства, сили і різноманітних вигод між Північчю і Півднем. При цьому відзначається, що на глобальному фоні тільки меншість держав знаходиться на рівні навіть мінімальних стандартів демократії. Це вимагає особливої турботи про створення добре розвиненої правової системи, балансу сил і суворого розподілу влади між виконавчими, законодавчими й судовими структурами, дотримання на практиці режиму прав людини.

3. Третя перспектива – **теорія ліберальної взаємозалежності** – інтеграції, яка демонструє модифікацію анархії насамперед у міжнародних

союзах і організаціях. Цей підхід також виходить з того, що глобальна система анархії модифікувалася значною мірою взаємозалежністю, інтеграцією і транснаціоналізмом. Ці процеси ґрунтуються насамперед на фактах інформаційно-технічних досягнень сучасного суспільства, діяльності транснаціональних корпорацій, а також розвитку і поглиблення інтеграційних процесів на Європейському континенті.

Зауважимо, що *регіональні та світовий сценарій* важко прогнозувати, тут немає чітких рецептів, але певні *загальні принципи* можна сформулювати.

Перший. Реальність появи нових держав, якщо етнічний сепаратизм дістане свіжий стимул. Міжнародні інститути і механізми мають гарантувати їхню незалежність і суверенність.

Другий. Треба чітко домовитись, що будь-яке втручання у внутрішні справи держав неприпустиме. Суверенність означає заборону втручання. Єдина умова порушення суверенітету існуючої державної структури – це надання гуманітарної допомоги на добровільній основі. Якщо так, то це повинно йти по лінії, під контролем і за участю ООН.

Третій. Недопущення нав'язування західних культурних і соціальних цінностей різним цивілізаціям. Народи мають самі обрати свою систему через вільно висловлену волю.

Четвертий. Це механізми реальної глобальної та регіональної безпеки, де попереду Європа, а Азія робить перші кроки. Потреба в цих механізмах у сучасних умовах дуже велика і, безумовно, буде зростати.

П'ятий. Нові виміри міжнародної безпеки. Взаємодія глобалізації та локалізації, інтеграції та фрагментації. Пошук нової системи безпеки має ґрунтуватися перш за все на спільних цінностях і методах гармонізації національних інтересів. В цілому *ефективність будь-якої міжнародної системи безпеки залежить від кількох основних чинників:*

- 1) від стану і тенденцій розвитку сучасної геостратегічної ситуації, міжнародних реалій на регіональному та субрегіональному рівнях;
- 2) від внутрішнього становища держав і їх реальних можливостей на далеку перспективу;
- 3) від характеру сучасних загроз, які найсуттєвіше впливають на стабільність держав на регіональному й субрегіональному рівнях;
- 4) від ефективності вже існуючих систем безпеки та їх спроможності змінюватися з урахуванням нових завдань;
- 5) від реальних можливостей створення нових систем безпеки і характеру їх взаємодії з існуючими.

Можна стверджувати, що процес створення нових і зміцнення існуючих систем міжнародної безпеки є явищем перманентним і зачіпає інтереси всіх міжнародних акторів, насамперед державних, які повинні чітко усвідомлювати і враховувати зміни сучасної системи міжнародних відносин і тенденції її еволюції.

Стосовно трансформації міжнародної системи, то основним її законом вважається закон кореляції між полярністю і стабільністю міжнародної

системи. Однак розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи поставили такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів «полюсів», «балансу сил», «конфігурації співвідношення сил» і т.п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А.Д.Богатурова, «Ялтинсько-потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання». Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах, доказом чого слугують події довкола Косово, Грузії, Іраку чи Афганістану.

Бельгійський учений А.Самюель навіть вважає, що людство уже вступило в «новий міжнародний світ». Американський науковець Дж.Розенау говорить про «світ постміжнародної політики». На наш погляд, найточніше сучасну міжнародну систему характеризував відомий американський учений С.Гантінгтон, увівши поняття «однобагатополярності», або, як його називають китайські геополітики, «багато сил і одна суперсила». Це – **гібридна міжнародна система** – більш демократична, більш динамічна, більш відкрита, більш взаємозв'язана. Вона і є тією системою, у якій ми, як вважає відомий американський політолог, головний редактор журналу «Newsweek International» Фарід Закарія, швидше всього житимемо в наступні кілька десятиліть.

4. Швидкість і глибина змін, які спостерігаються в сучасному світі, мають як мінімум три головних наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки старими військово-силовими методами. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, в тому числі і в сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, що дозволило охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а значить закономірності міжнародних відносин хоча й зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

У плані виявлення змісту основних закономірностей (наявності довгого ряду схожостей у міжнародних відносинах, які не залежать від особливостей тієї чи іншої епохи) і тенденцій (напрямку, направленості еволюції міжнародних відносин) розвитку взаємодій на міжнародній арені між учасниками світового політичного процесу, то, підсумувавши різні точки зору (Ж.-Б.Дюрозеля, Р.Арона, Г.Моргентау), погодимось з П.О.Циганковим з приводу наявності таких фундаментальних закономірностей сучасних міжнародних відносин: 1) головними дійовими особами міжнародних відносин є держави, а формами їх міжнародної діяльності – дипломатія, війна і стратегія. Зауважимо при цьому, що число «акторів» на міжнародній

«сцені» значно більше і часто вони відіграють не менш, а навіть і більш помітну від держав роль; 2) державна політика має дві взаємопов'язані різновидності – внутрішню і зовнішню або міжнародну; 3) основою всіх дій держав на міжнародній арені виступають національні інтереси, елементами яких в безпека, виживання і суверенітет; 4) міжнародні відносини – це силова взаємодія держав, де перевага належить наймогутнішим або великим державам; 5) у залежності від розподілу могутності між великими державами баланс сил може набувати різних конфігурацій – «європейський концерт», біполярний, однополюсний і т.д. Це п'ять основних закономірностей, сформульованих у рамках державно-центричної парадигми міжнародних відносин.

Універсальні або найзагальніші закономірності повинні відповідати критеріям просторово-часового та структурно-функціонального характеру. Це означає наступне. По-перше, їх дія мав стосуватися не лише певних регіонів, а світу в цілому. По-друге, вони повинні спостерігатися в історичній ретроспективі, в сучасний період розвитку міжнародних відносин, а також не виключатися в майбутньому. По-третє, вони мають охоплювати всіх учасників міжнародних відносин і всі сфери суспільного життя. Звідси, можна виділити дві основні універсальні закономірності або дві провідних тенденції в розвитку сучасних міжнародних відносин. До них належать глобалізація та фрагментація міжнародних відносин, становлення єдиного, цілісного світу і все нові форми його розколу. Ці універсальні закономірності є діалектично протилежними сторонами однієї внутрішньо суперечливої тенденції – росту взаємозалежності сучасного світу – і її проявів у сфері міжнародних відносин.

Якщо поглибити розуміння глобальних політичних тенденцій, причому не тільки з погляду історії, але й соціології міжнародних відносин, яка ґрунтується на вивченні способів впливу держави на суспільство і дослідженні механізмів впливу соціальних спільнот та інститутів на державу і політичний порядок у цілому, то можна урізноманітнити та розширити коло тенденцій міжнародних відносин в сучасному світі. Серед них назовемо такі.

Тенденція до демократизації міжнародних відносин. *Перший її аспект* зводиться до розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою. Висновок про прозорість кордонів між ними поряд з висновком про втрату державами монополії на роль вершителя долі міжнародної політики відіграв вирішальну роль у становленні транснаціоналізму як теоретичного напрямку у вивченні міжнародних відносин. Цей аспект, щоправда, на сучасному етапі розвитку міжнародного життя все ще не заперечує визначальної ролі державоцентричних підходів до аналізу стану і перспектив еволюції всієї системи сучасних міжнародних відносин.

Другий аспект полягає у наповненні демократичним змістом як міжнародних відносин, так і внутрішньополітичних процесів. Він спостерігається у всіх країнах незалежно від пануючого в них типу політичного режиму. Всесвітнє поширення отримує таке явище як прогресуюча політизація мас, які повсюдно вимагають доступу до

інформації, участі у прийнятті політичних рішень, покращення свого матеріального становища і якості життя.

Третій аспект пов'язаний із розширенням складу і ростом багатоманітності політичних акторів. Тільки за останні 50 років кількість держав – членів ООН зросла з 60 до 195. Водночас поряд з державами зростає кількість і неоднорідність інших діючих осіб на міжнародній арені. Серед них – регіональні адміністрації, сепаратистські сили, релігійні рухи, незалежні профспілки, екологічні партії, транснаціональні корпорації, політичні об'єднання, нарешті, міжнародні організації. У результаті, як підкреслює Дж.Розенау, виникають контури нової, «постміжнародної політики». При цьому в умовах зростання кількості та багатоманітності гравців на міжнародній арені головне завдання полягає в тому, щоб не дати «силам глобального зростання» перетворитися в «сили глобального безпорядку і дезінтеграції».

Тенденція до змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки. *Перший її аспект* зумовлений посиленням ролі біфуркаційного чинника в міжнародних відносинах. Дж.Розенау відзначає, що світ «постміжнародної політики» характеризується хаотичністю і непередбачуваністю, спотворенням ідентичності, переорієнтацією традиційних зв'язків авторитету і лояльності. Іншими словами, ріст числа учасників вносить у систему міжнародних відносин велику невпевненість. Тому забезпечення воєнної безпеки держав продовжує залишатися актуальним завданням. Причому до нього додаються виклики, пов'язані із зростанням впливу інтеграційних і глобалізаційних процесів, ставок у сфері економічного змагання, проблемами міжнародного тероризму тощо.

Другий аспект трансформаційного плану: треба особливо звернути увагу на той факт, що в сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції і структури безпеки, засновані на співробітництві. Цей аспект характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння і зацікавленість кожного суб'єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки міжнародної.

Третій аспект пов'язаний із закріпленням нових елементів у правилах поведінки між державами в рамках сучасного міжнародного порядку, що насамперед характеризується зростанням визначального впливу двох кардинальних постулатів – права гуманітарної інтервенції та нелегітимності авторитарних режимів (інтервенція НАТО 1999 р. в Косово, тиск на С.Мілошевича в Сербії, війна 2003 р. в Іраку, погрози Північній Кореї та Ірану з боку США тощо). Новизна ситуації в тому, що США і держави НАТО стали наполегливо домагатися легітимізації практики гуманітарних інтервенцій і ствердження в міжнародних відносинах нового принципу вибіркової легітимності урядів суверенних держав – тенденції, яка йде врозріз з основоположним принципом невтручання, закріпленим ще Вестфальським миром 1648 р.

Четвертий аспект зумовлений з утвердженням новітніх сучасних механізмів регулювання міжнародного порядку. Фактично здійснена реорганізація глобальних структур світоуправління таким чином, що поряд з універсальними за охопленням і офіційними за статусом оонівськими механізмами склався напівзакритий і неформальний (за кількістю членів і типом прийняття рішень) механізм «великої вісімки» з блоком НАТО. На початок ХХІ століття ця неформальна коаліція за практичним впливом на світову політику не лише стала врівень з ООН, але й чітко окреслила тенденцію до нарощування свого впливу в подальшому. Водночас, поряд з двома гілками механізму регулювання міжнародних відносин – універсальною (ООН) та інституційно-груповою (G-8 + Північноатлантичний альянс), у світі стали проступати контури третьої гілки. Мова йде про тенденцію до зростання індивідуально-групового впливу на всю систему міжнародного світопорядку з боку США (як свого роду «світового жандарма») і, при необхідності, вузької коаліції обраних ними під реалізацію конкретної мети держав (наприклад, коаліція США, Великої Британії, Росії у другій афганській війні 2001 – 2002 рр. або американо-британська військова коаліція проти Іраку в 2003 р.).

Тенденція до глобалізації та фрагментації, інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин. *Перший її аспект* викликаний глобалізацією міжнародного життя, зростанням універсальності, взаємозалежності та взаємообумовленості сучасних міжнародних процесів. Фактично найважливішою сутнісною характеристикою глобалізації стали реалії нової якості «все загальності» людського буття: воно більше не вкладається у звичні рамки національно-державних утворень і, відповідно, державоцентричної парадигми. Тобто, мова йде про створення глобального («всесвітнього») співтовариства, у рамках якого існуючі національно-державні утворення виступають у якості більш-менш самостійних структурних одиниць. Водночас, глобалізаційні процеси ведуть до зростання конфліктогенності, так як за ними стоять колосальні інтереси (економічні, політичні, інформаційні, воєнні тощо), корінні відмінності між потенціалом і можливостями різних країн світу, культурно-цивілізаційні розбіжності та виклики, а також виникнення нових і загострення багатьох старих глобальних проблем.

Другий аспект характеризує сутність фрагментації міжнародних відносин. І.Лолан говорить про «балканізацію планети». Під нею він розуміє незворотний процес розпаду відносин солідарності і взаємозалежності, що поступово встановились у повоєнному світі. П.А.Циганков також вважає, що явища «фрагментації», «балканізації», «дроблення» відображають реальні тенденції, що стосуються і політичних рішень. Мова йде про те, що розпад СРСР і Східного блоку, ліквідація біполярної системи ослабили «внутрішню дисципліну» західних держав і виявили раніше приховані суперечності. Колись єдиний Захід змінюють окремі центри сили, про що свідчить утворення ЄС та НАФТА. У цьому сенсі заслуговує на увагу точка зору академіка Є.М.Примакова. В книзі «Мінне поле політики» він зазначив:

«Природно, що закінчення «холодної війни» стало відправною точкою просування до облаштування стабільного і передбачуваного світу на глобальному рівні. Але водночас різко розширилась зона регіональних конфліктів, повсюдний шок спричинив злет хвиль тероризму. Зберігається загроза поширення зброї масового знищення».

Третій аспект полягає у виявленні феномену економічної, соціальної, політичної інтеграції та дезінтеграції, які спостерігаються сьогодні практично у всіх регіонах світу. Прикладом можуть служити, з одного боку, процеси «об'єднання Європи», а, з другого, процеси розпаду на просторі колишнього СРСР і світу соціалізму взагалі. Теоретики й аналітики міжнародних відносин правомірно звертають увагу на ту обставину, що формування цілісного світу супроводжується не тільки інтеграційними процесами, але й створює умови для виключення, відкидання на периферію всіх, хто не здатний включитися до міжнародних взаємозв'язків і справляти вплив на їх розвиток. Недаремно, виходячи з основних тенденцій світового розвитку, соціолог Дж.Грум вважає, що сучасне «покликання науки міжнародних відносин полягає у створенні політичної соціології глобального суспільства».

Четвертий аспект проявляється у збереженні впливу економіко-фінансових, демографічних, екологічних чинників на міжнародні відносини. При цьому деякі з них, наприклад фінансовий, роль транснаціональних корпорацій (ТНК) тощо, навіть посилюють свій вплив. Свідченням цього стали прояв і наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр.

Тенденція інформаційно-комунікативного змісту. *Перший аспект* зумовлений фантастичним зростанням ролі інформації в сучасному світі, швидкістю її надходження, можливостями доступу до неї та оперуванням або маніпулюванням інформаційними ресурсами. Інтернет охоплює всю сферу політичних комунікацій у сучасному соціумі, видозмінюючи та встановлюючи їх нові принципи. При цьому цінність сіті зростає, за «законом Меткафа», пропорційно квадрату чисельності його користувачів. Практично це значить, що про зростанні кількості користувачів Інтернетом з 500 млн. до 1 млрд. цінність Інтернету і його можливостей зростає в чотири рази.

Другий аспект – зростання ролі Інтернету в світовій політиці, де він виступає у трьох головних якостях. Насамперед, мова йде про Інтернет як простір світової політики, в якому відображається і відбувається діяльність різноманітних міжнародних інститутів, а також проявляються нові фактори впливу на світову політику і становище держав на планеті. Далі, Інтернет виступає як об'єкт світової політики, тобто окремий простір. У цьому сенсі він залишається на периферії світової політики. Це викликано, зокрема, тим, що питанням його регулювання та розвитку в якості об'єкта приділяється мало уваги. Нарешті, Інтернет потрібно розглядати і як виклик світовій політиці, тобто як свого роду технологію, яка формує життя суспільства,

змушує міжнародні інститути видозмінюватися і по-новому впливати на еволюцію людства.

Третій аспект полягає в тому, що в Інтернеті накопичуються всі «нові знання світу». Загалом, держави, які виграють «світову інформаційну гонку», на думку російського дослідника Д.Пєскова, отримають три типи бонусів: безпосередні – за рахунок підвищення ефективності прийняття та реалізації рішень; тактичні – завдяки отриманню нових функціональних можливостей; стратегічні – маючи здатність установлювати свої правила гри на якісно новій території інформаційного поля.

Тенденція до змін у характері відносин між телуро- і таласократичними силами в світі після завершення «холодної війни». Вона полягає в еволюції сучасної геоісторичної фази планетарного дуалізму, як «певного способу реалізації основної суперечності сил Суші та Моря». Найважливішими тут є особливості структури, конфігурації центросилових відносин. При цьому одночасно існують і розвиваються два виміри: інтеграція таласо- і телурократичної напівсфер під владою домінуючого центру сили – США; формування поліцентричності для запобігання глобалістичним зазіханням (поряд і з США – ЄС, Росія, Китай). Така ситуація, коли гегемонія в одній напівсфері співвідноситься з поліцентризмом, досить небезпечна для міжнародного миру. Саме в сучасних умовах загострення міжнародної обстановки і конфронтації, зокрема по лінії США – Росія, ми спостерігаємо загрозливе порушення рівноваги між телурократією і таласократією на глобальному рівні.

Нарешті, ще однією кардинально важливою і принциповою тенденцією еволюції сучасних міжнародних відносин виступає **тенденція до перетворення світового міжнародного порядку в «постамериканський світ»** (за визначенням Ф.Закарії). У своїй однойменній книзі, яка вже стала бестселером, він дає таку влучну характеристику нової міжнародної системи: «У цій системі, яка розвивається, Сполучені Штати займають основне місце, але саме їм новий порядок і кидає найбільше викликів. Більшості інших великих держав ще належить визначити свою роль – і цей процес уже йде повним ходом. Китай та Індія стають все серйознішими гравцями у своєму і сусідніх регіонах. Росія завершила пристосування до пострадянських умов і стає все впливовішою, і навіть агресивною. Японія, хоча це розвинена держава, все охочіше говорить сусідам про свої погляди. Європа (мається на увазі Європейський Союз – *А.К., С.Т.*) діє на торговій і економічній площадках зі зростаючою могутністю і цілеспрямованістю. В латиноамериканських справах усе гучніше звучать голоси Бразилії та Мексики. Південна Африка позиціонує себе в якості лідера всього африканського континенту (саме в ПАР відбудеться фінальна частина чемпіонату світу з футболу в 2010 році – *А.К., С.Т.*). І ці країни займають на міжнародній арені все більший простір».

Загалом це означає не що інше, як поступове витіснення новими все потужнішими державними міжнародними акторами Сполучених Штатів Америки з домінуючих позицій у новій системі міжнародних відносин. Її

становлення підпорядковується розглянутим вище тенденціям еволюції, які мають універсальний загальнопланетарний характер. В умовах міжнародного порядку сьогодення прогрес означає компроміс. Жодна країна не може і не повинна настоювати на своїх інтересах без врахування інтересів інших. Ми живемо в такому світі, де спільна дія не просто можлива – вона необхідна. Створення справді нового глобального порядку повинно ґрунтуватися на управлінні з багатьох центрів і багатьма людьми. При цьому головне завдання міжнародної архітектури світу «після холодної війни» полягає в забезпеченні миру, спокою, розвитку і свободи для всієї світової спільноти.

5. Термін «міжнародний порядок» має багато спільного і відмінного з поняттям «світовий порядок». На думку С. Хофмана, міжнародний (міждержавний) порядок вповні може існувати без наявності світового порядку. Як приклад можна навести держави, між якими існують відносини взаємної поваги і водночас повної байдужості до внутрішніх справ одна одної, що робить можливим у тій або іншій державі наявність геноциду, порушення свободи слова чи совісті, економічну експлуатацію основної маси населення. Що стосується світового порядку, то він неможливий без створення ефективних процедур міждержавного співробітництва, що передбачають особливий міжнародний порядок, який відповідає загальним основним цілям і цінностям їх громадян. На мові юридичних термінів треба говорити про відмінність між правами держав (взаємній повазі суверенітету) і правами людини. Отже, міжнародний порядок є важливою складовою частиною світового порядку, має спільні з ним міжнародні економічні, науково-технічні, політичні, соціокультурні основи. З іншого боку, ні міжнародний, ні світовий порядок, які за своїми сутнісними характеристиками мають глобальний характер, не можуть існувати без порядку на регіональних рівнях. Як приклад – порушення балансу сил і стабільності в загальнопланетарному масштабі під впливом глибоких трансформаційних змін у країнах регіону Центрально-Східної Європи, розпаду соціалістичної системи і Радянського Союзу на рубежі 80-90-х рр. XX ст.

Спеціалісти виділяють **три виміри міжнародного порядку**:

- *горизонтальний* – стосунки між головними акторами міжнародних відносин;
- *вертикальний* – стосунки між сильними і слабкими акторами;
- *функціональний* – роль, яку відіграють у стабілізації міжнародного життя різні сфери міжнародних відносин – дипломатія і стратегія поведінки акторів, економічні обміни між ними, моральні цінності та політичні амбіції лідерів, діяльність транснаціональних корпорацій, різноманітних об'єднань й асоціацій неполітичного характеру тощо.

Однак головне в тому, що у всіх вимірах міжнародного порядку основним засобом його підтримки на різних етапах історичного розвитку міжнародних відносин залишалася сила, і насамперед воєнна сила.

Література.

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
2. Бочан І. О. Глобальна економіка / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – Київ : Знання, 2007. – 403 с.
3. Зовнішня політика у постбіполярному світі (аналіз. проблеми. прогнози): Монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С.С.Трояна. – К.; 2014. – 189 с.
4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті /Г. Кіссінджер. – К.: Наш формат, 2017. – 320 с.
5. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
6. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.:Гардарики, 2003. – С.72-88.
7. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)/ за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів: «Новий світ», 2015. – 492 с.
8. Основи теорії міжнародних відносин: навч. посібник /Я. Б.Турчин, Л.О.Дорош, М.В.Здоровага, О.Я.Івасечко, У.В.Ільницька, О.В.Кукарцев, Ю.Р.Лемко, Ю.Я.Тишкун. –Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. –244 с.
9. Політологія: Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. — К., 2010. — 415 с.
- 10.Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття/С. Толстов//UA Foreign affairs – 2013 - №9. – С. 8-11.
- 11.Троян С.С. Сучасні міжнародні відносини: основні тенденції еволюції – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vmv.kyvu.edu.ua/v/08/trojan_ss.htm.

Тема 4. Загальне поняття суб'єктів міжнародних відносин

План

1. Поняття суб'єкта міжнародних відносин.
2. Критерії типології суб'єктів міжнародних відносин.
3. Ресурси, інтереси та цілі діяльності учасників міжнародних відносин.
4. Сила у міжнародних відносинах.

1. Окреме місце у дослідженні міжнародних відносин займає аналіз міжнародних відносин з точки зору функціонування та діяльності **суб'єктів (акторів, учасників) міжнародних відносин**, їх взаємодій та діяльності. Часто в теорії міжнародних відносин використовують *поняття «актор»* (від латинської – той, хто діє). Д.Догерті під терміном «актор» розуміє суспільну одиницю, яка характеризується достатнім рівнем організації та самостійністю діяльності. Для Дж.Розенау актор є цілістю, що впливає на світові процеси. Ф. Брайар, М.-Р.Джалілі визначають актором будь-яку особу, яка бере активну участь, відіграє важливу роль у сфері міжнародних відносин. Часто під актором розуміють будь-який авторитет, будь-яку організацію, будь-яку групу

і навіть будь-якого індивіда, здатного відігравати певну роль, здійснювати вплив на міжнародні відносини

У теорії міжнародних відносин існують різноманітні підходи до класифікації міжнародних акторів. *Найзагальніша класифікація* поділяє їх на дві основні групи: державні та недержавні. До *державних* відносять суверенні держави, а також створені суверенними державами міжнародні, міжурядові, міжпарламентські організації, у тому числі наднаціональні (зразком яких слугує Європейський Союз). До цієї групи також додають суб'єкти федерації, органи регіонального управління та місцевого самоврядування, національно-визвольні та сепаратистські рухи. До *недержавних міжнародних акторів* належать неурядові міжнародні організації, транснаціональні корпорації, політичні партії та їх об'єднання, громадські, релігійні та інші організації, соціальні групи, світові клани. *Інтереси та цілі діяльності учасників міжнародних відносин.*

2-3. До середини ХХ ст. світова політика будувалася з розрахунку державно-центристської моделі міжнародних відносин. Головним її суб'єктом виступали **держави**. Подібна схема міжнародних відносин була закладена Вестфальським миром (1648), який підвів підсумок Тридцятилітній війні у Європі і визначив кордони між державами. Сучасна світова політика враховує той факт, що в теперішній час у світі існує більше ста дев'яноста держав. Але геополітики прогнозують, що процеси етнічного сепаратизму можуть призвести до створення приблизно чотирьохсот держав. Держави відрізняються одна від іншої різними параметрами: розмірами, віком (історичні й нові держави), чисельністю населення, економічним потенціалом, мірою політичного впливу. За економічним критерієм виділяють три **групи держав**. До першої групи належать *багаті держави*, під якими розуміють індустріально розвинуті держави з ринковою економікою та високим рівнем життя. Це перш за все, країни Великої сімки: США, Канада, ФРГ, Великобританія, Франція, Італія, Японія. До числа багатих відносять і значних експортерів нафти Перської затоки - Бахрейн, Кувейт, Катар тощо. До другої групи належать *нові індустріальні країни*, що зробили у 70-80-х роках різкий кидок у своєму економічному розвитку, але які поки що не зуміли наздогнати за рівнем життя держави першої групи: Китай, Індію, так званих "азіатських тигрів" (Сінгапур, Південна Корея, Малайзія), країни Латинської Америки (Мексика, Бразилія). Сюди відносяться і колишні соціалістичні країни Східної Європи. До третьої групи належать *бідні країни* Латинської Америки, Африки, деякі колишні республіки СРСР.

Політичний вплив країн на міжнародній арені значною мірою визначається їх економічною та воєнною могутністю. У сучасному світі саме функціонування економіки безпосередньо визначає як міжнародний статус держави, так і боєздатність її збройних сил. Стосовно країн, які володіють сильним воєнним та економічним потенціалом і дипломатичним впливом, використовується термін "держава". При цьому у світовому співтоваристві виділяють власне наддержави і великі держави. Починаючи з 1945 р. і

протягом наступних чотирьох десятиліть СРСР разом з США визначалися як дві наддержави. *Наддержаву* від інших країн відрізняють три *критерії*: можливість масового і повного знищення, здатність впливати на розвиток всіх інших країн, неможливість для будь-якої коаліції нанести поразку одній наддержаві, якщо цю коаліцію не підтримає інша наддержава. Рівновага у міжнародному середовищі, яка здійснюється за схемою протистояння двох держав і підтримуючих їх коаліцій країн, визначається як біполярна модель світу. Після розпаду СРСР склалася однополюсна модель міжнародних відносин з єдиною наддержавою - США. Політологи хоч і прогнозують можливість в майбутньому багатополарність і появу інших держав, рівних за своєю могутністю США, все ж змушені визнати, що сьогодні США володіють всезагальною перевагою.

До великих держав, згідно з Г.Моргентау, відносять країни, що володіють воєнною силою і здатністю відстояти свою незалежність, економічним потенціалом і дипломатичним впливом. Сюди ж він додає і геополітичний фактор (простір і розташування країни). Як правило, до великих відносять країни, що володіють ядерним арсеналом і сучасними засобами його відправки, а також такі, що є постійними членами Ради Безпеки ООН (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай). За економічним і політичним впливом до великих відносять Німеччину і Японію. Щодо Росії, то в зв'язку з тим, що вона вважається спадкоємницею колишнього СРСР, то вона певною мірою займає сьогодні статус певного елементу світового політичного та економічного порядку.

Ключову роль на регіональному просторі відіграють середні держави, наприклад, Індія у Південно-Східній Азії, Мексика у Центральній Америці, Туреччина, яка намагається закріпити свій вплив у нових державах Середньої Азії. Розрізняють також малі та мікродержави. Їх відрізняє невелика кількість населення (один - два мільйони) і неможливість самостійно захистити свій суверенітет.

Суб'єктами політики світового масштабу є **міжнародні організації**, блоки і союзи, які співробітничать або протистоять один одному. Вони створюються на основі спільності інтересів країн-учасниць для реалізації певних економічних і військово-політичних завдань. Перші організації подібного типу з'явилися на початку XX ст., а сьогодні їх нараховується більше чотирьохсот. Існують різні типології міжнародних організацій. Одна з найпоширеніших *класифікацій* передбачає виділення різних типів у відповідності з територіальною ознакою і напрямком діяльності.

Залежно від першого критерію розрізняють:

- *універсальні* міжнародні організації. Такою є Організація Об'єднаних Націй (ООН);
- *міжрегіональні* організації, наприклад, Організація Ісламська Конференція;
- *регіональні* організації і блоки. Всього на світі нараховується шістдесят організацій подібного типу, наприклад, Європейський Союз, СНД, Організація Африканської Єдності, Співтовариство південноафриканських

країн з метою розвитку, Регіональне економічне співтовариство у Латинській Америці, Асоціація Держав Південно-Східної Азії (АСЕАН);

- *субрегіональні* організації, наприклад, Бенілюкс, що об'єднує Бельгію, Нідерланди і Люксембург.

Залежно від *напрямку діяльності* виділяють:

- *загальноцільові* організації. Такою організацією є ООН, що координує співробітництво країн-учасниць у різних сферах. Одна з найважливіших функцій - здійснення міжнародної безпеки, регулювання конфліктів. З 1948 р. ООН здійснила більше п'ятидесяти миротворчих місій у різних регіонах світу;

- *спеціалізовані* організації. Наприклад, ООН включає в свою структуру міжнародні організації, створені для координації зусиль країн у окремих галузях - Всесвітня Організація Охорони здоров'я (ВОЗ), міжнародна Організація Праці (МОП), ЮНЕСКО (організація, що займається питаннями культури, освіти і науки), Міжнародний суд, Міжнародний Валютний Фонд (МВФ), Міжнародне агенство з атомної енергетики (МАГАТЕ) тощо. Різні форми співробітництва здійснюються в межах Всесвітньої торгової організації (ВТО). Нарешті, необхідно пригадати, що протягом декількох десятиліть у другій половині ХХ ст. світова політика визначалася протистоянням двох воєнно-політичних блоків: Північноатлантичного союзу (НАТО) і Організації Варшавського договору.

Специфічною міжнародною організацією, яка володіє *атрибутами політичної влади*, є Європейський союз. Існуючий з 1979 р. Європейський парламент наділений законодавчою, бюджетною і контрольною функціями, але це не означає обмеження суверенітету держав, що входять у Союз.

Процеси глобалізації сучасного світу значно розширили коло суб'єктів міжнародних відносин. Наприклад, серйозну конкуренцію національним державам у здійсненні політики складають **транснаціональні корпорації (ТНК)**. Вони стали самостійними суб'єктами не тільки економічних, але й політичних відносин. Сьогодні у світі нараховується тридцять п'ять тисяч транснаціональних утворень. Ядро ж світової господарської системи складають п'ятсот ТНК, які володіють необмеженою економічною владою. Під контролем ТНК знаходиться більше половини світового промислового виробництва, 63% зовнішньої торгівлі, чотири п'ятих патентів і ліцензій на нову техніку, технологію і "ноу-хау". Дослідники, оцінюючи роль ТНК у сучасному світі, роблять неоднозначні висновки про перспективи національної держави. Згідно з одним із підходів, ТНК суттєво підірвали суверенітет національної держави. При цьому вказується на те, що економічний потенціал найбільших ТНК можна порівняти з внутрішнім валовим продуктом провідних середніх країн. Стосовно до розвинутих країн ще можна говорити про двовладдя: держава захищає інтереси власних ТНК в різних регіонах світу, а ті, в свою чергу, забезпечують податкові надходження від міжнародної діяльності. Щодо іншої групи держав, що розвиваються, то їх економіка інколи повністю залежить від ТНК. Останні володіють різними способами впливу на уряди цих країн і можуть змушувати

їх проводити політичний курс, який суперечить власним національним інтересам. Іншими інструментами впливу на національні уряди виступають міжнародні банки, фінансові і трастові компанії. Вони, як правило, пов'язують умови надання допомоги з дотриманням країнами певних правил гри і надають кредити тільки тим з них, які демонструють готовність наслідувати певному економічному і політичному курсу. Послаблення деяких функцій держави зовсім не означає, що вона перестала бути інститутом формування політики. Мова, видно, йде про те, що суттєво підірвана монополія держави у сфері регулювання національної економіки, фінансових потоків, екологічних, правових і соціальних проблем. Про розширення ролі у світовій політиці недержавних факторів свідчить і діяльність неурядових організацій - "Лікарі без кордонів", "Міжнародна амністія", "Міжнародний Червоний Хрест" тощо. Не можна не враховувати і контакти між політичними партіями, етнічними і релігійними діаспорами різних країн. Неурядові організації можуть прямо, обминувши владний уряд, апелювати до громадської думки інших країн у випадку порушення прав яких-небудь груп населення. Нарешті, міжнародного значення можуть набути навіть **окремі особистості**.

4. Проблема сили й загроза її застосування супроводжують усе існування людства. Історія людства переповнена силовою боротьбою. За приблизними підрахунками, за останніх 5 тисяч років на нашій планеті відбулося понад 14 тисяч війн, у яких загинуло близько 4 млрд чоловік. У ХХ столітті відбулося дві світові війни, численні революції і контрреволюції, крах колоніальної і соціалістичної систем, які теж супроводжувалися застосуванням сили й численними жертвами. За неповними підрахунками, у ХХ столітті тільки з політичних мотивів загинуло понад 170 млн людей.

Політична наука зробила чимало для осмислення цих трагічних процесів. Запропоновано величезну кількість теорій, концепцій, гіпотез, які з різних позицій вирішують проблему сили в міжнародних відносинах. Ще Святий Августин вважав, що причиною постійних конфліктів у суспільстві є вільна воля людини, її розбещеність. Набагато пізніше К. Маркс причину застосування сили бачив у історичній потребі суспільного розвитку (класова боротьба - джерело прогресу). Починаючи з Т. Гоббса, вважалося, що силова боротьба й військові конфлікти є вродженою властивістю людської вдачі. На думку мислителя, "війна всіх проти всіх" відповідає внутрішній сутності людини. Є чимало гіпотез, пов'язаних із боротьбою за виживання, з перенаселеністю, браком ресурсів тощо. Однак поступово все більше теоретиків і практиків військові конфлікти почали пов'язувати з політичними проблемами. Так, ще на початку ХІХ ст. К. Клаузевіц прийшов до думки, що війна є не щось інше як силове продовження політики. На його переконання, "силу може стримувати лише сила".

На жаль, людство не змогло виробити ефективні політичні механізми протистояння грубій силі в міждержавних відносинах. Після Другої світової війни стримуючим механізмом слугувало протистояння двох систем і двох військових блоків (НАТО і Варшавський договір). Ядерна зброя і загроза

світової катастрофи була наймогутнішим стримуючим фактором. Ядерні держави намагалися не доводити ситуацію до крайності, при якій навіть локальний конфлікт міг викликати глобальне протистояння. "Холодна війна" багато десятиліть утримувала рівновагу сили й загрози застосування сили. З розвалом Радянського Союзу розпочалася силова (збройна) боротьба на його окраїнах - Чечня, Абхазія, Карабах.

Після закінчення "холодної війни" не створено потужної міжнародної структури, яка регулювала б і перешкоджала б застосуванню сили. ООН, як свідчать сучасні численні конфлікти, не справляється з цим. Із двох наддержав одноособовим військовим лідером залишилися США. Однак одній державі, хоча й найпотужнішій, важко справитися із загрозою міжнародного насилля.

Одним із факторів, що активізує насилля, виступають глобалізаційні процеси, перш за все - глобалізація економіки. Перевага транснаціональних корпорацій передбачає не в останню чергу силовий тиск на конкурентів. Насильство живиться великою мірою нерівністю і боротьбою на світовому ринку, конкуренцією за ринки. Засилля західної культури, "вестернізація" культурних цінностей викликає в багатьох народів спротив і намагання захистити свою національну та культурну ідентичність. Сприяють посиленню насильства й міжнародні засоби масової інформації. У світі йде жорстока боротьба за перерозподіл і контроль над міжнародною інформаційною мережею.

Застосування сили протягом багатьох віків призвело до формування "образу ворога". Ворогом вважалися самі різні соціальні групи, політичні партії, держави й народи. "Образ ворога" зміцнював психологію ворожості й ненависті, він поступово набирав конкретних рис й адрес, хоча частіше залишався безособовим. Його ховають за такими штампами як "світовий імперіалізм", "європейсько-масонський заговор", "мусульманський фундаменталізм" тощо. Всі ці та інші штампи мають власну інерцію і підштовхують до ескалації напруженості й ворожості. "Образ ворога" в міждержавних відносинах підштовхує до недовіри й підозрілості в політиці інших держав, морально та психологічно готує маси до конфліктів і воєн.

На думку багатьох мислителів, проблема насилля (революції, війни, повстання) виникає передусім за перерозподіл матеріальних ресурсів. У цьому проявляється своєрідна варварська форма прогресу людства в умовах дефіциту. Війни часто завершувалися революціями, що сприяло прогресу суспільства. Отже, на їх думку, сила у відповідних умовах є умовою необхідної форми реалізації прогресу людства.

Тероризм (від лат. *terro* - страх, жак) - політика й тактика досягнення політичних цілей у формі особливо жорстоких засобів і форм політичного насилля. Наука не дає єдиної думки з приводу сутності терору. У сучасному значенні поняття "терор" з'явилося в кінці XVII ст. у період Великої французької революції. Головним у тероризмі є методи досягнення цілей, в основі яких застосування або погроза застосування насилля. >

Тероризм перетворився в один із символів сучасного світу. Поворотним пунктом стали події 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку, де загинуло понад дві тисячі безневинних людей. Однак тероризм давно став повсякденним явищем. Повідомлення у пресі, на радіо й телебаченні про страшні та жорстокі терористичні акти стають вже звичними й буденними. Наука виділяє внутрішню, міжнародну, політичну, релігійну, етнічну, державну форми терору. Терор поділяють на індивідуальний і колективно-організований. Насилля - невід'ємна характеристика будь-якої форми терору. Політологія особливу увагу приділяє вивченню сутності й суб'єктності терору. Найнижчий рівень суб'єктності терору - це конкретна особа. Наступний рівень - організована група терористів. Ще вищий рівень - державно-організований. До найвищого рівня належить міжнародна форма тероризму.

Суб'єкт терору завжди переслідує якісь конкретні цілі. Найчастіше такими цілями стають політичні зміни й дії політиків. Терористи завжди використовують для досягнення політичних цілей нелегітимне насилля.

Про масштаби тероризму свідчать дані ЦРУ США. За період з 1968 р. до 1980 р. у світі вчинено понад 6700 акцій міжнародного терору. За свідченням цієї авторитетної структури, тероризм невинно поширюється територіально. У 1970 р. терористичні акти були скоєні в 48 країнах, у 1975 р.- 57, у 1980 р.- 76, у 1995 р.- вже у понад 100 країнах. Сучасний тероризм використовує принципово нові методи. Диверсійні методи спецслужб перенесено у сферу політичних відносин.

Серед причин виникнення і поширення тероризму виділяють:

- відсутність у конкретній ситуації ненасильницьких методів вирішення політичних, економічних, соціальних, етнічних, релігійних та інших проблем;
- відданість однієї зі сторін протистояння насильницьким ідеологіям і методам;
- тривала духовна стагнація суспільства;
- релігійне протистояння, в основі якого знаходиться екстремізм, зокрема ісламський (як протистояння Заходу);
- тривалі етнічні й расові конфлікти;
- наявність екстремістського харизматичного лідера (Бен Ладен у Аль-Каїді, Ренато Курчо в італійських "Червоних бригадах", Ульріка Майнгоф у західнонімецькій фракції "Червоних бригад" тощо).

Характерні особливості має державний тероризм, а саме:

- такий тероризм розв'язує специфічні державні завдання;
- секретні служби деяких держав організаційно й фінансово підтримують тероризм, як це робив С. Хусейн в Іраці;
- така форма тероризму носить найбільш секретний характер;
- терористичні акти здійснюються через спецслужби або за їх підтримкою;
- підтримувані державою терористи краще озброєні й діють більш ефективно.

Однак, як свідчить досвід, ефективна боротьба з тероризмом можлива тільки із застосуванням комплексних підходів багатьох сторін. Перш за все необхідно звертати увагу на ліквідацію передумов виникнення та існування тероризму.

Література.

1. Андросова Т. В. Міжнародні організації / Т. В. Андросова, В. О. Козуб. - Харків : ХДУХТ, 2006. - 263 с.
2. Воронова А. Е. Міжнародні економічні організації : навчальний посібник / Воронова А. Е., Єрохіна Л. В., Рябенко Л. І. — К. : ВД «Професіонал», 2006. — 352 с.
3. Зовнішня політика у постбіполярному світі (аналіз. проблеми. прогнози): Монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С.С.Трояна. — К.; 2014. — 189 с.
4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті /Г. Кіссінджер. — К.: Наш формат, 2017. — 320 с.
5. Косолапов Н. Субъекты мировой политики и международные отношения: явления, критерии, основы типологии // МЭиМО.- 1998.- № 12.
6. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
7. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. — М.:Гардарики, 2003. — С.72-88.
8. Най-мл. Дж., Кохэн Р. Транснациональные отношения и мировая политика// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. — М.:Гардарики, 2003. — С.152-167
9. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)/ за заг. ред. Н.М. Хоми. — Львів: «Новий світ», 2015. — 492 с.
10. Теорія міжнародних відносин: Термінологічний словник/ Гетьманчук, М. П., Івахів О. С., Кукарцев О. В., Л. О. Кучма та ін. - Львів: Національний університет —Львівська політехніка, 2011. — 368 с.
- 11.Троян С.С. Сучасні міжнародні відносини: основні тенденції еволюції — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://vmv.kymu.edu.ua/v/08/trojan_ss.htm.
- 12.Шварценбергер Георг. Политическая власть. Изучение мирового общества// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост., научн.ред. и коммент. П.А.Цыганкова. —М.: Гардарики, 2003.

Тема 5. Держава як суб'єкт міжнародних відносин (2 год.)

План.

1. Ознаки держави як суб'єкта міжнародних відносин.
2. Принцип національного суверенітету у системі міжнародних відносин.

3. Поняття національного інтересу в ТМВ.
4. Проблеми типології держав в системі міжнародних відносин.

1. Держави є головними міжнародними акторами – діючими суб'єктами міжнародних відносин, основними елементами системи міжнародних відносин. Через свою активність держави впливають на міжнародні системи, певною мірою змінюють її. Кожна держава для оптимального здійснення своїх функцій мусить проводити певну політику за межами національних кордонів. Це об'єктивно викликає зв'язки держави, існування, функціонування та розвиток сфери міждержавних відносин. Головним суб'єктом міжнародних відносин виступає “*національна держава*”. У міжнародній політиці цим терміном позначають географічно обмежену, законно визнану цілісність, яка керується єдиним урядом і населення якої вважає себе єдиною нацією. Цей напрям діяльності сучасних держав називається зовнішньою політикою.

Зовнішня політика – це комплекс дій держави, спрямований на захист свого національного інтересу та поширення свого впливу на інші суб'єкти міжнародних відносин.

Поняття “національний інтерес” залишається достатньо абстрактною величиною. Тому, розкриваючи зміст участі суб'єкта в цій сфері, політологи виділяють поняття “*види зовнішньої політики держав*”, а також “*мета системи міждержавних відносин*”. У контексті системного методу розрізняють такі **види зовнішньої політики держав**:

- *агресивна* політика (характеризується прагненням держави досягнути експансіоністських цілей, спробами розв'язати внутрішні проблеми засобами зовнішньої політики);
- *активна* політика (будується на пошуках балансу між внутрішньою та зовнішньою діяльністю держави, на успішному виконанні нею ролі суб'єкта міжнародної політики);
- *пасивна* політика (властива державам, слабким в економічному, політичному і військовому відношенні, які намагаються пристосуватися до міжнародного середовища, перевівши свою зовнішню політику на позиції інших держав. Фактично така політика є відмовою від власного суверенітету або його частини);
- *консервативна* політика (пов'язана з прагненням колишніх “великих” держав зберегти свої впливи на міжнародній арені і досягнутий раніше баланс між внутрішньою і зовнішньою політикою).

Метою системи міждержавних відносин є збереження рівноваги сил, попередження розвитку конфліктів. Це історично забезпечується одним з трьох **типів контролю**:

- *імперським* (єдина держава конструює решту);
- *біполярним* (дві наддержави контролюють та регулюють взаємовідносини у межах своїх сфер впливу);

- *балансу сил* (три або більше держав контролюють дії одна одної за допомогою дипломатичних маневрів, зміни союзів та відкритих конфліктів).

На сучасному етапі держави залишаються головними та вирішальними суб'єктами міжнародних відносин, але абсолютизація їхнього значення в наш час, коли на сцену виходять інші гравці, перестає домінувати.

2. За прийнятим визначенням, суверенітет держави має два основні аспекти:

- здатність держави самостійно представляти свою владу на території, яку держава контролює

- самостійно приймати рішення в міжнародних відносинах, тобто чинити ті або інші дії без формальної підпорядкованості іншій державі.

Отже, у нинішніх умовах світового розвитку суверенітет держави належить до невід'ємних її атрибутів і є однією з ознак факту державності. Принцип суверенної рівності держав закріплено в *статуті ООН*, у пункті 1 статті 2 якого зазначено, що Організація Об'єднаних Націй «заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів» [4]. Дії міжнародного права традиційно припинялися на кордонах суверенної держави, у межах якої все підкорялося її юрисдикції. З вищого принципу суверенітету впливав і принцип невтручання як зобов'язання інших суб'єктів не втручатися у внутрішні справи держави без згоди останньої. Таким чином, повага суверенітету і невтручання тривалий час залишаються центральними принципами міжнародного життя, що сприяє мирному співіснуванню різних держав світу.

Зрозуміло, що абсолютного суверенітету не існувало. Держави, укладаючи договори або створюючи відповідні закони, могли відмовитися від частини свого суверенітету навіть на двосторонньому рівні. Нині підтвердженням цьому можуть бути і принцип екстериторіальності дипломатичних представництв іноземних держав; і зобов'язання низки держав виконувати рішення Європейського суду з прав людини за скаргами власних громадян; і глобальні радіо-, телебачення та Інтернет, які втручаються практично без дозволу в державні справи, що є ознакою всезростаючої загальної глобалізації.

Принцип суверенної рівності було покладено в основу статуту Організації Об'єднаних Націй, створення якої знаменувало перехід світового співтовариства до обмеження можливостей застосування сили проти держав. Згідно з статутом ООН, кожна держава має право захищати свій територіальний суверенітет і жодна з інших держав не може його порушувати. Але, з другого боку, в статуті ООН зафіксована і норма про те, що за рішенням Ради Безпеки на такий суверенітет можна не зважати, якщо позиція держави кваліфікується як така, що порушує міжнародний мир та завдає шкоди іншим державам (здійснює агресію проти іншої). Здавалося б, у такому разі подібні санкції є виправданими. Були випадки, коли санкції (у т.ч. і збройне втручання) застосовувалися без юридичних об'рунтувань. Як, наприклад, операція США в Іраку, де втручання було здійснено без

формальних підстав, якими мали б бути експертні висновки комісії Х.Блікса, що діяла під егідою ООН і займалася пошуком заборонених видів зброї. Суверенітет обмежувався без санкціонування ООН у 1978 р. вторгненням В'єтнаму в Кампучію, 1979 р. — Танзанії в Уганду, 1999 р. — НАТО в Косово тощо.

До зазначеного додамо, що держави, які підписали документи ООН про дотримання прав людини, зобов'язалися тим самим забезпечувати їх. Але яким чином це здійснювати, якщо держава реально не дотримує прав людини або права порушуються внаслідок військових конфліктів?

Проблемні питання, пов'язані з недотриманням прав людини, їхнім грубим поправанням у низці країн (Руанда, Судан, Демократична Республіка Конго, Чад тощо), змушують замислитися над тим, чи може держава вважатися суверенною, коли її уряд не тільки не виконує свої функції із захисту своїх громадян, а й нездатний до цього. У такому випадку на порядок денний виступає гуманітарне право. — право втручання заради захисту людини-громадянина. Тобто виникає ідея втручання інших сторін всупереч волі самої держави.

Виокремлюються два засоби обмеження суверенітету: добровільний і примусовий. Добровільне обмеження суверенітету відбувається тоді, коли кілька держав створюють нову політичну спільноту або об'єднуються в союз, відмовляючись від деяких прав на користь наднаціональних органів влади. Найдаліше просунулися в цьому країни Європи, утворивши систему взаємного втручання у внутрішні справи одна одної. Євросоюз відмовився від розмежування сфер внутрішньої та зовнішньої політики, відносини між його членами спираються на добровільний обмежений суверенітет і допущення втручання ззовні у випадку порушення домовленостей.

Примусове обмеження суверенітету відбувається у тих випадках, коли держава, застосовуючи силу, втручається у справи іншої з метою врегулювання її внутрішніх конфліктів. Втручання відбувається без згоди держави і без санкції міжнародного співтовариства. Примусове обмеження суверенітету має тимчасовий характер і триває доти, доки внутрішні конфлікти не будуть врегульовані або іноземні війська не залишать територію держави внаслідок інших причин. Отже, у застосуванні принципів примусового обмеження суверенітету можна помітити елементи наднаціональності, які також наявні у механізмі діяльності деяких спеціалізованих установ ООН. До такого характеру діяльності наближається і функціонування такої структури ООН, як ЕКОСОС (Соціальна і економічна Рада Об'єднаних Націй), що отримала мандат на координацію міждержавної діяльності у відповідних сферах.

Питання щодо застосування сили є одним із складних у міжнародній політиці. Дедалі більше прихильників, які вимагають перегляду положень статті 2 Статуту ООН, що не допускає втручання у внутрішні справи держави, за винятком тих випадків, коли події всередині держави загрожують міжнародному миру і безпеці. Під цей принцип провідні держави світу почали «підтягувати» регіональні кризи, де існували їхні прямі стратегічні

інтереси. Поступово розширюються трактування загроз, спостерігається перегляд критеріїв втручання. Значущості набуває положення про гуманітарне право втручання: втручання у внутрішні справи іншої держави в разі порушення нею прав своїх громадян, безсилля влади, ведення громадянської війни, здійснення геноциду тощо. Право втручання застосовувалося під час чехословацьких подій («доктрина Брежнєва»), афганської війни (доктрини Брежнєва і Рейгана), ліванської та іракської операцій США тощо.

Хоча принцип суверенності закладено у систему міжнародної безпеки, його зміст і нині не можна назвати прозорим. Розмитість поняття дає можливість окремим державам для зловживань, насамперед у сфері прав громадян. Суверенітет у таких ситуаціях використовують у ролі правового прикриття, яке захищає державу від втручання в її справи з причин гуманітарного характеру.

Міжнародна практика свідчить, що більшість держав, чий суверенітет був де-факто обмежений під час миротворчих або гуманітарних операцій ООН (Сомалі, Афганістан тощо) на момент вторгнення були державами, які прийнято вважати недієздатними або такими, що розпадаються (failed). Вони перебували у стані або на порозі громадянської війни, причини якої полягали у релігійному (Судан і Ліван), міжетнічному (Конго, Руанда, Бурунді і Уганда) або політичному (більшість держав) протистоянні складових суспільства. Насилля в цих державах набуло перманентного характеру: масштаб людських втрат досяг у Лівані 140 тис. осіб, у Руанді — понад мільйон жителів, що змусило міжнародне співтовариство втрутитися в їхні внутрішні справи. Кордони таких держав є відкритими, оскільки центральна влада не в змозі їх контролювати, напруження передається сусіднім країнам. Так, афганська криза й досі загрожує Узбекистану і Таджикистану, вона стала підґрунтям для екстремістського угруповання «Аль-Каїда», а напруження, що поширилося на ядерні держави (Пакистан), посилює небезпеку в регіоні.

3. У наш час в умовах зростання глобальної взаємозалежності людства категорії "інтерес" належить важлива роль у розумінні суті тих подій, явищ і процесів, які відбуваються у сфері міжнародних відносин. Вся зовнішньополітична діяльність держав виражається насамперед у прагненні відстоювати свої дійсні чи надумані **національні інтереси**. При цьому національний інтерес є усвідомленням і відображенням державних потреб, які відстоюються лідерами даної держави. Тому фактично під національним інтересом треба розуміти національно-державний інтерес. Традиційно головний національно-державний інтерес включає три основних *елементи*:

- воєнна безпека;
- економічне процвітання і розвиток;
- державний суверенітет як основа контролю над певною територією та населенням.

Таке тлумачення не суперечить твердженню Г. Моргентау, що "теорія ... світової політики повинна будуватися навколо поняття "національний

інтерес". Г. Моргантау та інші політичні реалісти дали класифікацію національних інтересів. Тут вони виділяють наступні *інтереси*:

- постійні або фундаментальні (захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої небезпеки; розвиток зовнішньої торгівлі та зростання інвестицій, захист інтересів національного капіталу за рубежом; взаємовідносини із союзниками і вибір зовнішньополітичного курсу);
- минулі або проміжні (перемога у збройному конфлікті, створення альянсу для досягнення конкретної мети на даному етапі розвитку міжнародних відносин, вступ до міжнародної організації);
- інтереси виживання (усунення загрози самому існуванню держави);
- життєві інтереси (захист безпеки і добробуту нації від серйозних потрясінь);
- периферійні або дрібні інтереси (інтереси локального характеру).

Треба зазначити, що без точного розуміння національного інтересу неможливо виробити правильний політичний курс, визначити відповідні орієнтації у сфері як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Виходячи з цього, український дослідник В. Кириченко запропонував таке визначення цього поняття: "... Національний інтерес – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Ці інтереси поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому".

Отже, оскільки найвищим національним інтересом будь-якої країни є збереження суверенітету і територіальної цілісності, то правильне визначення національного інтересу є необхідною передумовою забезпечення національної безпеки.

4. Держави відрізняються одна від іншої різними параметрами: розмірами, віком (історичні й нові держави), чисельністю населення, економічним потенціалом, мірою політичного впливу. За економічним критерієм виділяють три **групи держав**. До першої групи належать *багаті держави*, під якими розуміють індустріально розвинуті держави з ринковою економікою та високим рівнем життя. Це перш за все, країни Великої сімки: США, Канада, ФРГ, Великобританія, Франція, Італія, Японія. До числа багатих відносять і значних експортерів нафти Перської затоки - Бахрейн, Кувейт, Катар тощо. До другої групи належать *нові індустріальні країни*, що зробили у 70-80-х роках різкий кидок у своєму економічному розвитку, але які поки що не зуміли наздогнати за рівнем життя держави першої групи: Китай, Індію, так званих "азіатських тигрів" (Сінгапур, Південна Корея, Малайзія), країни Латинської Америки (Мексика, Бразилія). Сюди відносяться і колишні соціалістичні країни Східної Європи. До третьої групи належать *бідні країни* Латинської Америки, Африки, деякі колишні республіки СРСР.

Політичний вплив країн на міжнародній арені значною мірою визначається їх економічною та воєнною могутністю. У сучасному світі саме функціонування економіки безпосередньо визначає як міжнародний статус

держави, так і боєздатність її збройних сил. Стосовно країн, які володіють сильним воєнним та економічним потенціалом і дипломатичним впливом, використовується термін "держава". При цьому у світовому співтоваристві виділяють власне наддержави і великі держави. Починаючи з 1945 р. і протягом наступних чотирьох десятиліть СРСР разом з США визначалися як дві наддержави. *Наддержаву* від інших країн відрізняють три *критерії*: можливість масового і повного знищення, здатність впливати на розвиток всіх інших країн, неможливість для будь-якої коаліції нанести поразку одній наддержаві, якщо цю коаліцію не підтримає інша наддержава. Рівновага у міжнародному середовищі, яка здійснюється за схемою протистояння двох держав і підтримуючих їх коаліцій країн, визначається як біполярна модель світу. Після розпаду СРСР склалася однополюсна модель міжнародних відносин з єдиною наддержавою - США. Політологи хоч і прогнозують можливість в майбутньому багатополярність і появу інших держав, рівних за своєю могутністю США, все ж змушені визнати, що сьогодні США володіють всезагальною перевагою.

До великих держав, згідно з Г.Моргентау, відносять країни, що володіють воєнною силою і здатністю відстояти свою незалежність, економічним потенціалом і дипломатичним впливом. Сюди ж він додає і геополітичний фактор (простір і розташування країни). Як правило, до великих відносять країни, що володіють ядерним арсеналом і сучасними засобами його відправки, а також такі, що є постійними членами Ради Безпеки ООН (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай). За економічним і політичним впливом до великих відносять Німеччину і Японію. Щодо Росії, то в зв'язку з тим, що вона вважається спадкоємницею колишнього СРСР, то вона певною мірою займає сьогодні статус певного елементу світового політичного та економічного порядку.

Ключову роль на регіональному просторі відіграють середні держави, наприклад, Індія у Південно-Східній Азії, Мексика у Центральній Америці, Туреччина, яка намагається закріпити свій вплив у нових державах Середньої Азії. Розрізняють також малі та мікродержави. Їх відрізняє невелика кількість населення (один - два мільйони) і неможливість самостійно захистити свій суверенітет.

Література.

1. Косолапов Н. Субъекты мировой политики и международные отношения: явления, критерии, основы типологии // МЭиМО.- 1998.- № 12.
2. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
3. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. — М.:Гардарики, 2003. — С.72-88.

4. Новітня політична лексика (неологізми, okazіonalіzми та інші новотвори)/ за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів: «Новий світ», 2015. – 492 с.
5. Політологія: Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. — К., 2010. — 415 с.
6. Теорія міжнародних відносин: Термінологічний словник/ Гетьманчук, М. П., Івахів О. С., Кукарцев О. В., Л. О. Кучма та ін. - Львів: Національний університет —Львівська політехніка, 2011. – 368 с.
7. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття/С. Толстов//UA Foreign affairs – 2013 - №9. – С. 8-11.
8. Троян С.С. Вступ до теорії міжнародних відносин: Навч. посібник /С.С.Троян. –К., 2000. –139 с.

Тема. 6. Недержавні суб'єкти міжнародних відносин

План.

1. Особливості формування, види і ознаки міжнародних організацій як суб'єктів міжнародних відносин.
2. Класифікація субнаціональних учасників міжнародних відносин:
3. Особа як суб'єкт міжнародних відносин.

1. Серед недержавних учасників міжнародних відносин виділяють міжурядові організації, неурядові організації, транснаціональні корпорації та інші суспільні сили і рухи, що діють на світовій арені. Зростання їхньої ролі та впливу стали відносно новим явищем у міжнародних відносинах, характерним для післявоєнного часу. Спеціалісти виділяють три основні *рис* міжнародних організацій:

- політична воля до співпраці, яка зафіксована в установчих документах
- наявність постійного управлінського апарату
- автономність компетенцій і рішень.

Такі риси повністю відповідають критеріям міжнародних, міждержавних і міжурядових організацій, їх можна визначити як об'єднання суверенних держав, які на основі міжнародного договору або хартії переслідують загальну мету. Тому, за висловом Б. Жак'є, "міжнародна організація володіє міжнародною правосуб'єктністю і власним волевиявленням".

Перші міжнародні організації з'явилися на початку ХІХ ст., коли за рішенням Віденського конгресу в 1815 р. була створена Центральна комісія з навігації по Рейну. З цього часу можна виділити їхні три різні види. Організації першого виду відносилися до ХІХ ст. і створювалися для вирішення насамперед економічних і технічних проблем як от Дунайська Європейська комісія 1856 р. і Міжнародний телеграфний союз 1865 р. Друге покоління відповідає періоду 1919 -- 1939 рр. Організації цього виду прагнули в першу чергу до забезпечення міжнародної безпеки, що особливо характерно було для Ліги Націй. Третє покоління відзначено тенденцією швидкого кількісного зростання: на кінець ХХ ст. нараховувалося понад 400

міжнародних організацій, серед яких особливо виділимо ООН. Таке швидке зростання можна пояснити одночасно політичним поділом світу, зростаючою взаємозалежністю та взаємодоповнюваністю держав і усвідомленням цієї солідарності, а також ускладненням і деталізацією системи міжнародних відносин.

Доцільно виділили три *критерії класифікації міжнародних організацій*:

- кількісний, що ґрунтується на чисельності держав в організації;
- якісний, який впливає із сфери діяльності міжнародних організацій;
- критерій, що базується на характері відносин між організацією і державами-учасниками.

На основі кількісного критерію відбувається протиставлення організацій всесвітнього масштабу організаціям регіонального масштабу. Міжнародна організація має всесвітній масштаб, якщо вона запрошує до своїх лав усі держави, що відповідають даному визначенню згідно норм міжнародного права. Прикладом таких організацій є (або були) Ліга Націй, ООН, Міжнародна Організація Праці тощо. Термін "регіональний" дозволяє позначити сукупність держав, відносини між якими настільки тісні, що виділяються із усієї системи: Європейське Економічне Співтовариство (Спільний Ринок), Рада Європи, Організація американських держав, Ліга арабських держав, Організація африканської єдності і т.п. До терміну "регіональний" можна додати поняття "субрегіональний". Воно стосується кількох держав, які зв'язані тісною близькістю і вирішенням спільних проблем (наприклад, створений у 1944 р. Бенілюкс з Бельгії, Нідерландів і Люксембурга). Регіональні організації значною мірою ґрунтуються на понятті спорідненості: континентальної (Організація американських держав, Рада Європи), етнічної (Арабська ліга, Рада із співробітництва держав Перської затоки), релігійної (Організація ісламської конференції), економічної (Спільний Ринок, Договір про вільну торгівлю в Північній Америці -- НАФТА), воєнної (НАТО, Варшавський договір).

За якісним критерієм потрібно відрізнити організації загального типу від спеціальних. Метою організацій загального типу (ООН, Рада Європи, Конференція по безпеці і співробітництву в Європі) виступає сукупність мирних відносин і вирішення всіх міжнародних конфліктів. Тому їх ще називають багатofункціональними міжнародними організаціями. Діяльність спеціальних організацій обмежується розв'язанням того або іншого виду проблем на регіональному рівні або ж на міжнародному рівні. Прикладом таких однофункціональних спеціалізованих організацій можуть служити, наприклад, МВФ (Міжнародний валютний фонд), МБРР (Міжнародний банк реконструкції і розвитку), Всесвітній поштовий союз, Всесвітня метеорологічна організація, ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури), МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії).

Останній критерій, який ґрунтується на характері відносин між організацією і країнами-учасницями, дозволяє виділити міжнародні

міжурядові організації із співробітництва (або координаційні) та наднаціональні (або субординаційні) організації. Організації із співробітництва у повному обсязі зберігають суверенітет держав, які входять до їх складу. Органи цих закладів, за незначними винятками, не мають повноважень на прийняття рішень. Найкращим прикладом такого типу організацій є ООН з особливими повноваженнями Ради Безпеки. Наднаціональна або субординаційна організація користується переданими їй повноваженнями, завдяки чому вона може звертатися окрім самих держав-учасниць безпосередньо до вихідців з цих держав. Організацій такого типу дуже мало в порівнянні з організаціями із співробітництва. Прикладом такої організації може бути Європейський Союз, у рамках якого право приймати рішення мають Рада міністрів Співтовариства, Європарламент тощо.

Серед нетрадиційних міжнародних акторів останнім часом все більше зростає роль міжнародних неурядових організацій. Перші такі організації з'явилися ще в XIX ст. (Британське і Міжнародне товариства боротьби проти рабства, 1823 р.), а наприкінці XX ст. їх налічується вже понад 4 тис. Неурядові організації розрізняються за своїми розмірами, структурою, направленістю діяльності та її завданнями. На відміну від держав і міжурядових організацій, їхні рішення не мають для держав юридичної сили. Основною "зброєю" неурядових організацій у галузі міжнародної політики є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення цілей -- тиск на міжурядові організації (насамперед на ООН) і безпосередньо на ті чи інші держави. Так, зокрема, діють Грінпіс, Міжнародна амністія, Міжнародна федерація з прав людини. Тому таких міжнародних акторів ще називають "міжнародними групами тиску".

2. Значний вплив на суть і направленість змін у характері міжнародних взаємовідносин справляють такі специфічні неурядові організації як **транснаціональні корпорації**. Вони, образно кажучи, "підточують" національний суверенітет держав у такій важливій сфері суспільних відносин як економіка. Мова йде про підприємства, заклади й організації, метою яких є отримання прибутку і які діють через свої філії одночасно в кількох державах. Водночас центр управління і прийняття рішень тієї або іншої транснаціональної корпорації знаходиться в одній із цих держав. Найбільші транснаціональні корпорації володіють величезними ресурсами, що дозволяє їм справляти суттєвий, а іноді й визначальний вплив у своїх інтересах як на політику окремих країн, так і на міжнародні відносини в цілому. Характерним прикладом у цьому плані в роль американських кампаній у скиненні уряду Сальвадора Альєнде в Чилі у вересні 1973 р. Про зростання ролі та впливу транснаціональних корпорацій свідчить і той факт, що в сучасному світі налічується понад 7 тис. цих міжнародних акторів, які мають 26 тис. філій у різних країнах на всіх континентах. Економічні процеси, які контролюються транснаціональними корпораціями, охоплюють більшу частину світової торгівлі, фінансових обмінів і передач передових технологій.

3. Нарешті, ще одним нетрадиційним актором сучасних міжнародних відносин виступає окремий **індивід**. Згідно концепції французького юриста Ж. Селля, держава є по суті, фіктивним утворенням, яке залежить від юридичної техніки, а всі його акти виконуються індивідами з метою захисту колективних інтересів. Індивід фактично перетворюється, хоча б частково або додатково, у суб'єкта міжнародних відносин слідом за державами, міжнародними організаціями і приватними об'єднаннями міжнародного масштабу. Тому в плані міжнародних відносин і згідно міжнародного права треба виділити а) індивіда, якого слід захитати та б) індивіда, котрого слід покарати. Права індивіда в міжнародному масштабі захищають Всесвітня декларація прав людини 1948 р., норми міжнародного гуманітарного права на основі Женевської угоди від 12 серпня 1949 р., пакти про громадянські й політичні права та про економічні, культурні і соціальні права (обидва ратифіковані майже сотнею держав у 1990 р.) та ін. Дотримання прав людини стало свого роду міжнародним критерієм оцінки політики держав.

У цілому, говорячи про зростання ролі та значення індивідів у міжнародних відносинах, звернемося до положень праці Дж. Розенау "Індивіди, що змінюються, як джерело глобальної турбулентності". Дослідник обґрунтовує такий висновок трьома важливими положеннями (див.: Индивиды в международной политике: Пер. с франц. -- М., 1996. -- С. 101). По-перше, останнім часом громадяни набули більш високих аналітичних здібностей. По-друге, такий сплеск індивідуальних здібностей мав тим більше значення, що шляхом сприйняття й узагальнення громадяни справляють сьогодні все більший вплив на формування загальної картини міжнародної політики. По-третє, світова політична система знаходиться сьогодні на етапі бурхливої трансформації, що робить її особливо вразливою для мікрополітичного впливу. А саме на мікрополітичному рівні поведінка індивідів справляє визначальний вплив на розвиток міжнародних подій. Звичайно, роль індивідів як міжнародних акторів не можна переоцінювати, адже на макрополітичному рівні світової політики традиційні актори в особі держав зберігають свої позиції.

Однак єдиної відповіді серед учених на питання, хто із суб'єктів (учасників, акторів) міжнародних відносин буде визначати їх зміст і характер у близькому і більш віддаленому майбутньому, немає. Але разом з тим не викликає жодних сумнівів та обставина, що зміни в міжнародних відносинах значною мірою залежать від цілей, які ставлять перед собою міжнародні актори, а також від вибору ними засобів для їх досягнення.

Література

1. Андросова Т. В. Міжнародні організації / Т. В. Андросова, В. О. Козуб. - Харків : ХДУХТ, 2006. - 263 с.
2. Воронова А. Е. Міжнародні економічні організації : навчальний посібник / Воронова А. Е., Єрохіна Л. В., Рябенко Л. І. — К. : ВД «Професіонал», 2006. — 352 с.

3. Жуано Д. Світова організація торгівлі / Д. Жуано ; пер. з франц. — К. : К.І.С., 2006. — 120 с.
4. Косолапов Н. Субъекты мировой политики и международные отношения: явления, критерии, основы типологии // МЭиМО.- 1998.- № 12.
5. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
6. Най-мл. Дж., Кохэн Р. Транснациональные отношения и мировая политика// Теория международных отношений: Хрестоматия/ Сост. науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. — М.:Гардарики, 2003. — С.152-167
7. Основи теорії міжнародних відносин: навч. посібник /Я. Б.Турчин, Л.О.Дорош, М.В.Здорова, О.Я.Івасечко, У.В.Ільницька, О.В.Кукарцев, Ю.Р.Лемко, Ю.Я.Тишкун. —Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. —244 с.
8. Політологія: Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. — К., 2010. — 415 с.
9. Троян С.С. Вступ до теорії міжнародних відносин: Навч. посібник /С.С.Троян. —К., 2000. —139 с.
- 10.Троян С.С. Сучасні міжнародні відносини: основні тенденції еволюції — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://vmv.kymu.edu.ua/v/08/troyan_ss.htm.

Тема 7. Зміст і форми міжнародних процесів

План

1. Поняття міжнародного співробітництва.
2. Поняття міжнародної інтеграції та її рівні.
3. Поняття міжнародного конфлікту.
4. Структура та фази розвитку міжнародного конфлікту.
5. Способи розв'язання міжнародних конфліктів.

1. Витоки міжнародного співробітництва пов'язані із закінченням релігійних воєн в Європі і встановленням Вестфальського миру. Одним з найважливіших досягнень Вестфальського договору стало формування основи правових відносин між державами, що створило умови для становлення та подальшого розвитку міжнародного співробітництва. Формування європейської системи міжнародних відносин (основні параметри якої, і, насамперед, її головний елемент, - держава як форма політичної організації людей, поступово поширюються на весь світ) не тільки дало імпульс міждержавному співробітництву, але і визначило його основну спрямованість. Вихідними пунктами співробітництва держав як політичних одиниць стають взаємна повага суверенітету і невтручання у внутрішні справи один одного, а його центральними цілями - свідоме прагнення урядів до подальшого зміцнення національної безпеки та незалежності. У свою чергу, турбота про власний суверенітет змусила держави погодитися з правом співіснування і з його основоположним

принципом - юридичною рівноправністю. Право співіснування осудним державам головним чином негативні обов'язки: не втручатися у внутрішні справи один одного, не порушувати договори, не вести несправедливі війни, не створювати перешкод для дипломатичної діяльності офіційних представників інших країн на своїй території і т.п. Тому теоретичний статус проблеми співробітництва в міжнародно-політичній науці виявився нерозривно пов'язаним з аналізом протиборства і конфліктів між незалежними державами. Однак подальший розвиток науки призвело до розширення змісту поняття міжнародного співробітництва та його типів.

Поняття «міжнародне співробітництво» відображає такий процес взаємодії двох або декількох акторів, в якому виключається застосування збройного насильства, домінують спільні пошуки можливостей реалізації спільних інтересів. Всупереч буденного розуміння, співробітництво - це не відсутність конфлікту, а «позбавлення» від його крайніх, кризових форм. Ілюзія «прозорості» змісту даного поняття послужила, мабуть, причиною того, що спроби його визначення досить рідкісні. Одна з них була зроблена Ж.-П. Деррієнніком, згідно з яким «два актора знаходяться в стані співробітництва, коли кожен з них може бути задоволений тільки в тому випадку, якщо задоволений й інший партнер. Результатом чисто кооперативного відношення може бути ситуація, в якій або обидва актора задоволені, або не задоволений ні один з них ». Традиційно відносини співробітництва містять у собі двосторонню і багатосторонню дипломатію, укладення різного роду союзів і угод, що передбачають взаємну координацію політичних курсів (наприклад, з метою спільного врегулювання конфліктів, забезпечення загальної безпеки або вирішення інших питань, що становлять спільний інтерес для всіх що беруть участь сторін).

Розвиток співробітництва між державами та іншими акторами міжнародних відносин викликало до життя цілу систему міждержавних і недержавних організацій глобального і регіонального значення. Зростання взаємозалежності світу, виникнення і загострення глобальних проблем надзвичайно збільшили об'єктивні потреби в розширенні багатостороннього співробітництва і сприяли його поширенню на інші сфери життя. Сьогодні співпраця охоплює не тільки питання торгівлі, митних правил, прикордонного врегулювання або військово-політичних союзів, але й завдання пошуку адекватних відповідей на екологічні виклики, освоєння космосу, спільного використання ресурсів загального призначення, розвитку комунікаційних мереж, контролю озброєнь і т.д. Відзначаючи значні успіхи, досягнуті за останнє десятиліття в теоретичному дослідженні міжнародного співробітництва, фахівці особливо виділяють два найважливіші досягнення теорії.

По-перше, незважаючи на те, що дискусії тривають і сьогодні, в науковому співтоваристві досягнута згода щодо поняття «міждержавне співробітництво». Слідом за Р. Кохен, багато вчених сьогодні розуміють співробітництво як ситуацію, «коли одні актори регулюють свою поведінку у відповідності з фактичними або очікуваними уподобаннями інших, через

процес взаємної координації політик». Іншими словами, міждержавне співробітництво передбачає наявність трьох елементів: спільних цілей держав-партнерів, очікування ними вигод від ситуації і взаємний характер цих вигод. «Кожен актор не обов'язково допомагає іншому, - зазначає Х. Мілнер, - але, роблячи це, він очікує покращення своєї власної ситуації, що веде до взаємної координації державних політик». Таке розуміння важливо, бо дозволяє не просто знайти межі між співробітництвом і суперництвом, межі, в рамках яких ведеться діяльність з метою зменшення вигоди інших або ж діяльність, спрямована на недопущення здійснення їх інтересів. Крім цього, подібне розуміння «міждержавного співробітництва» дає можливість відрізнити співробітництво від чи не співробітництва, тобто від такої поведінки, коли актори не враховують наслідки своїх дій для інших, а також від бездіяльності, тобто від поведінки суб'єктів МО, яке не запобігає негативні наслідки для політики інших сторін. Наявність консенсусу щодо змісту поняття «міждержавне співробітництво» дає можливість створення первинної класифікації кооперативних ситуацій. З цієї точки зору можуть бути виділені наступні типи міждержавного співробітництва:

- переговори, предметом яких є розподіл вигод держав від їх взаємодії (це одночасно і шлях до співробітництва, і показник його існування);
- свідоме, досягнуте в результаті обговорення узгодження політики (формальні договори і угоди про діяльність);
- неявне співробітництво, що здійснюється без прямих зв'язків і / або формальних угод, що не припускає укладення договорів (таке співробітництво виникає з співпадаючих очікувань акторів);
- нав'язане співробітництво: сильніша сторона змушує іншу коригувати її політику, але одночасно корегує і свою власну;
- створення спеціалізованих інститутів (наприклад, інститутів ООН), здійснюють регламентації, експертизи, субсидії, що сприяють розвитку співробітництва.

По-друге, ще одним важливим досягненням досліджень у галузі міждержавного співробітництва стала розробка гіпотез щодо умов, при яких співробітництво між державами стає найбільш імовірним. Ці гіпотези склали комплексний теорії міждержавного співробітництва. Вони тільки запропонували серію змінних, кожна з яких робить співробітництво більш ймовірним. Аналіз і емпірична перевірка цих гіпотез здатні просунути вперед справу створення комплексної теорії, а, значить, і розвиток теорії міжнародних відносин в цілому. Х. Мілнер виділяє і аналізує шість таких гіпотез:

- «гіпотезу взаємності», основним змістом якої є очікування державами вигод від співпраці і побоювання втрат і навіть покарань у разі ухилення від нього;
- «гіпотезу про кількість акторів», згідно з якою перспективи співпраці зростають із зменшенням числа взаємодіючих держав;
- "гіпотезу ітерації», по якій можливості держав на шляху співпраці пов'язані з тривалістю їх попереднього взаємодії ;

- «гіпотезу про міжнародні режими», тобто про норми, принципи і процедури прийняття рішень, сукупність яких являє собою центри міждержавного співробітництва;

- «гіпотезу епістемічних спільнот», що описує ту роль, яку відіграють у розвитку міждержавної співпраці професійні експерти, що розділяють загальне розуміння проблеми і виробляють загальні шляхи її вирішення;

- «гіпотезу асиметрії сили», яка має схожість з так званою гегемонічною теорією стабільності і з позицій якої співробітництво є більш ймовірним, якщо в наявності є сильне і зацікавлена ??держава-гегемон. Основний недолік зазначених гіпотез Х. Мілнер вбачає в тому, що вони не приділяють уваги внутрішнім джерелам міждержавного співробітництва.

2. Міждержавне співробітництво у світлі політреалізму. На відміну від поглядів прихильників ліберально-ідеалістичної традиції, погляди реалістів на проблему міжнародної співпраці відомі не настільки широко і тому потребують спеціального розгляду. Зрозуміло, чому посилення на спільність людського роду і які з цього загальнолюдські універсали висувують проблему міжнародної співпраці в центр всіх міркувань ідеалістів. Це завжди так, чи йде мова про рух «до вічного миру» на основі "загальних моральних імперативів" (І. Кант), про дотримання норм, що спираються на принципи природного права і гарантують «право народів» (Г. Гроцій), або ж про створення всесвітньої організації, покликаної забезпечити співпрацю на базі колективної безпеки (В. Вільсон). Позиції ж реалістів в розглянутій проблемі, на перший погляд, не настільки очевидні. Як ми вже знаємо, одне з найважливіших положень теорії політичного реалізму - це виділення конфліктів як провідних та найбільш поширених типів міжнародних процесів. Однак це не означає, що реалістів не цікавить дослідження міжнародного співробітництва. Навпаки, деякі з них (наприклад, А. Уолферс) присвятили аналізу міжнародного співробітництва спеціальні роботи, внісши важливий внесок у науку. Особливості ж реалістського підходу до розглянутої проблеми полягають у наступному:

- міжнародне співробітництво, як правило, зводиться до міждержавних взаємодій на основі взаємного визнання суверенітету і невтручання співпрацюють сторін у справи один одного;

- найважливішим стимулом, що спонукає держави до співпраці, є анархічність міжнародного середовища: співпраця організовується там, де є конфлікт або його загроза;

- головною метою міждержавного співробітництва є безпека, а його вихідної, найпростішої і найбільш поширеною формою - військовий (військово-політичний) союз. Згадаймо, що до цієї форми співпраці між суверенними політичними одиницями звертався ще Фулід, який підкреслював і те, що у військовому (військово-політичному) союзі є домінуюча сторона, ядро ??союзу, центр гравітації. Давньогрецькому історику належить пальма першості та у відкритті «конфліктного циклу», в який можуть бути втягнуті держави, в тому числі і проти своєї волі. Однією з причин «конфліктного циклу» може стати захоплення найбільш сильних

держав політикою втягування в союз з ними інших гравців політичної сцени. Відповіддю на це стає інтенсифікація пошуку союзників іншими потужними державами. Результат - ситуація, подібна до тієї, яка склалася в ХІХ в. і яку Бісмарк характеризував як "жах коаліцій".

Однак реалістична парадигма в розгляді міжнародного співпраці не зводиться до дослідження військових і військово-політичних союзів і їх ролі в забезпеченні національної безпеки держави. Як підкреслював Ч. Осгуд, спілки представляють собою латентне військове співтовариство, засноване на загальному співпраці проти «третьої сили», що представляє собою реальну або ж уявну загрозу для країн, що вступають в союз. Це означає, що із зникненням такої загрози союз як форма співпраці, найчастіше, припиняє своє існування. Союз розпадається і тоді, коли менш сильні держави виходять з нього («відпадають від союзу», за термінологією Фукідіда) під тиском протистоїть союзу потужної держави. Союз може перестати існувати також з причини невиконання однією із сторін взятих на себе зобов'язань (через що виявилася в ході його існування неефективності в досягненні цілей, заради яких він був створений). Інакше кажучи, дана форма співпраці носить, як правило, тимчасовий і обмежений характер (звичайно, бувають і винятки, адже і союзи можуть існувати не тільки у вигляді військових і військово-політичних об'єднань). Ще одна важлива особливість реалістичного підходу до проблеми міжнародного співробітництва є наслідком переконаності прихильників школи "політичного реалізму" в тому, що один з елементів національного інтересу держави - це потреба в наявності сприятливого міжнародного оточення. Послідовне відстоювання цього положення може призвести до несподіваних і в чомусь парадоксальним для переконаних політреалістів результатами. Г. Моргентау, наприклад, на цій основі приходять до висновку про необхідність створення системи колективної безпеки, що на перший погляд виглядає як явна поступка його опонентам-ідеалістам.

Найбільш репрезентативним дослідженням проблеми міждержавного співробітництва з позицій «традиційного» політичного реалізму стала видана в 1962 р. робота Арнольда Уолферс «Розбіжності та співпраці. Есе з міжнародної політики». Відштовхуючись від реалістичного розуміння міжнародного середовища як анархії, автор підкреслює, що «діяльність політиків, що визначають взаємини своєї країни з іншими країнами та діють від імені держави, повинна спиратися на неупереджену оцінку національних інтересів, що передбачає здатність державних осіб нехтувати власними емоціями та емоціями громадськості». Основний сенс співробітництва визначається Уолферс як «необхідна умова успішного проведення політики балансу сил».

Цей учений відзначає, що «межа, що розділяє дружні та ворожі відносини, не завжди чітко визначена», але водночас він наполягає на перевагу саме ворожих відносин як об'єкта наукового дослідження: «Увага громадської думки та більшості авторів фокусується саме на ворожих відносинах країн, оскільки спокійно протікають взаємини, подібні тим, що

встановилися останнім часом між США і Великобританією, не викликають великого інтересу ». Він виділяє два основні мотиви, або стимули, і, відповідно, два типи міждержавного співробітництва: «внутрішненаправленне» і «внешненаправленне» співпрацю. «Внутрішненаправленне» співпрацю мотивоване бажанням держави поліпшити відносини всередині об'єднаної групи, і в цьому випадку інтерес є суто внутрішнім для групи країн і повністю незалежним від зовнішніх по відношенню до цієї групи загроз. У свою чергу, «внешненаправленне» співпрацю продиктовано прагненням держав до об'єднання зусиль у боротьбі проти спільної зовнішньої небезпеки. У цьому випадку співробітництво залежить від тривалості існування небезпеки, яка є дуже переконливим стимулом до об'єднання.

З точки зору А. Уолферс, співпраця «внешненаправленного» типу, до якого відносяться всі альянси і договори про колективну оборону і яке об'єднує держави для взаємодопомоги у діях проти спільного зовнішнього ворога, стикається з меншою кількістю проблем, ніж співпраця «внутрішненаправленного» типу. Одночасно він підкреслює, що між двома виділяються їм типами міждержавного співробітництва немає чіткої відмінності: нерідко в альянсах співробітництво в галузі оборони підтримується різними заходами «внутрішненаправленного» характеру, подібно до того, як НАТО домагалася взаємодії своїх учасників в політичній, економічній та культурній сферах. «Більше того, іноді альянси применшують важливість зовнішніх цілей об'єднання, що не конкретизуючи у своїх офіційних договорах зовнішнього ворога, щоб не провокувати його. Однак уряди, недостатньо добре розуміють відмінності між двома типами співробітництва, обманюють і себе, і своїх громадян. Враховуючи значимість зовнішньої загрози, було б також помилково припускати, що багатосторонні угоди про колективну оборону можуть стати етапом формування глобальної системи безпеки або світового уряду »- стверджував цей учений.

Крім цих двох основних типів співробітництва, А. Уолферс виділяє ще один, який, на перший погляд, не вписується в схему «дружби - ворожнечі» між державами. Він описує даний тип як стан «мінімуму взаємин». У ньому перебувають держави, які проводять політику ізоляції або мінімальних політичних контактів з іншими державами, прагнучи захистити себе від втягнення в суперечки між ними. Подібну позицію займали, наприклад, США перед першою світовою війною, а також займає Швейцарія, що дотримується сталої політики нейтралітету. Основою такої поведінки є надія на те, що відсутність вимог з боку держав та їх невтручання в справи інших викличе стосовно них, принаймні, дипломатичну дружність. «Проте, - підкреслює А. Уолферс, - вони можуть і не досягти бажаного результату, якщо трапиться, що одна або декілька з цих країн не сприймають самої ідеї неприєднання або нейтралітету».

Основні ідеї традиційного політичного реалізму в дослідженні міждержавного співробітництва пов'язані з протиставленням:

- Загального інтересу - національному;
- Колективної безпеки - значимості зовнішньої загрози;

- Правового регулювання міжнародних відносин - балансу сил;
- Етики переконання - етиці відповідальності;
- Емоційного сприйняття міжнародних відносин - раціональному підходу.

Однак критика політичного реалізму, позиція якого багато в чому пояснюється прагненням не допустити відродження ідеалістичних «утопій» періоду між двома світовими війнами, не повинна затуляти заслуг представників цієї наукової школи в «позитивній» розробці проблеми. Наприклад, ряд положень, висловлених Уолферс щодо міжнародного співробітництва, став основою для подальшої розробки проблеми, що розглядається, в тому числі і з інших позицій.

2. Міжнародна економічна інтеграція - це процес господарсько-політичного об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і розподілу праці між національними економіками, взаємодії їх виробничих структур на різних рівнях і в різних формах. На мікрорівні цей процес іде через взаємодію капіталів окремих господарських суб'єктів (підприємств, фірм) окремих країн шляхом формування системи економічних угод між ними, створення філіалів за кордоном. На міжнародному рівні інтеграція здійснюється на основі формування економічних об'єднань держав і узгодження національних політик.

Бурхливий розвиток міжфірмових зв'язків породжує необхідність міждержавного (а в деяких випадках наддержавного) регулювання, спрямованого на забезпечення вільного переміщення товарів, послуг, капіталів і робочої сили між країнами в рамках даного регіону, на узгодження і проведення спільної економічної, науково-технічної, фінансової і валютної, соціальної, зовнішньої й оборонної політики. В результаті створюються цілісні регіональні господарські комплекси з єдиною валютною інфраструктурою, загальними економічними пропорціями, фінансовими загальними фондами, наднаціональними або міждержавними органами управління.

Отже, міжнародна економічна інтеграція означає співробітництво між національними економіками різних країн з частковою або повною їх уніфікацією, ліквідацією бар'єрів у торгівлі між країнами, зближення ринків кожної з країн з метою створення одного більшого, гобто спільного, ринку.

Факторами, що визначають інтеграційні процеси у світі, є поглиблення міжнародного поділу праці, розвиток продуктивних сил під впливом загальносвітового за своїм характером НТП, бурхливий розвиток комунікаційних можливостей, об'єктивна необхідність спільного розв'язку глобальних проблем існування людства тощо.

Формами міжнародної економічної інтеграції виступають:

1. Зона вільної торгівлі - пільгова зона регіонального типу, у межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля країн, які входять у гаку зону. Зони вільної торгівлі сприяють зростанню внутрішньої, а на цій основі і взаємної торгівлі країн-членів. Найрозвиненішою з таких зон є Зона вільної торгівлі промисловими товарами в Європі.

2. Митний союз - спільна митна територія двох і більше країн з повною ліквідацією мит у взаємних відносинах і з єдиним митним тарифом відносно третіх країн. Мета створення митного союзу: полегшити торгівлю країн-учасниць і, в той же час, не створити додаткових перепон у торгівлі з третіми країнами. ВТО дуже ретельно слідкує за дотриманням цього положення серед своїх членів.

3. Спільний ринок - об'єднання національних ринків декількох країн в єдиний великий ринок з вільним переміщенням у його межах капіталів, товарів, послуг і робочої сили.

4. Економічний союз - об'єднання національних економік декількох країн на основі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики.

5. Політичний союз - об'єднання країн на основі укладення спільного договору з метою проведення спільної політики у всіх сферах суспільного життя.

6. Міжнародні організації, угруповання, комплекси — об'єднання країн чи інших суб'єктів за окремими інтересами (або групою окремих інтересів) для спільного здійснення різноманітних заходів, спрямованих на їхнє задоволення.

3. Міжнародним конфліктом є конфлікт, який виникає за участі двох чи декількох міжнародних акторів та має міжнародно-політичні наслідки; об'єкт конфлікту при цьому виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників.

Міжнародному конфлікту властиві наступні *особливості*:

- учасниками конфлікту можуть бути як держави, так і інші міжнародні актори, здатні переслідувати політичні цілі;
- міжнародний конфлікт може розпочинатися як внутрішній, але його ескалація здатна виводити об'єкт конфлікту за межі юрисдикції його учасників, внаслідок чого конфлікт призводить до міжнародних наслідків;
- розвиток міжнародного конфлікту відбувається в специфічних умовах анархії міжнародної системи, яка зменшує ефективність міжнародно-правових інструментів його вирішення;
- міжнародний конфлікт може приймати різні форми, і часто поняття, що асоціюються із конфліктом, позначають лише один із можливих шляхів його вирішення (наприклад, ультиматум).

Функції конфлікту.

- Інтегративна функція конфлікту полягає в сприянні подоланню внутрішніх суперечок й неузгодженостей...
- Інформаційна функція конфлікту проявляється в його сприянні обміну інформацією між елементами соціальних систем...
- Виступаючи засобом формулювання та вирішення протиріч, конфлікт виконує організаційну функцію...

- Конфлікти виконують іншу функцію, що пов'язана з попередньою — стабілізаційну. Завдяки конфліктам знаходять вихід найгостріші протиріччя, здатні зруйнувати систему...

- Інноваційна функція конфлікту, як і дві попередні, пов'язана із його внеском в підтримання життєздатності систем суспільних відносин. Конфлікт примушує суб'єктів та учасників генерувати ідеї щодо того як одержати перемогу або розв'язати конфлікт

4. Фазою конфлікту називається характеристика стану конфліктного процесу в окремо визначений період часу.

Фаза визначається власними структурними особливостями і є відносно самостійною системою, пов'язаною, однак, із змістом та природою конфлікту в цілому. Перехід між фазами конфлікту відбувається по-різному, але цей момент завжди характеризується зростанням ймовірності кризи у відносинах, якісною зміною протистояння. В залежності від форми й типу конфлікту переходи між фазами можуть бути або дискретними, помітними, стрибкоподібними; або ж прихованими, майже непомітними. Можна виокремити наступні основні *фази міжнародного конфлікту*:

- латентна (нульова);
- ініціація («відкриття»);
- ескалація;
- закріплення;
- деескалація;
- врегулювання або вирішення;
- постконфліктне будівництво та примирення

5. Дипломатичні засоби врегулювання спорів

Переговори. Двосторонні або багатосторонні безпосередні переговори між сторонами спору є найпоширенішим та найефективнішим засобом врегулювання міжнародних спорів. Переговори використовуються для врегулювання майже кожного спору, принаймні як початкова стадія. У багатьох міжнародних договорах про мирне вирішення спорів переговори стоять на першому місці серед інших мирних засобів.

Переговори — надзвичайно гнучкий засіб: їх формат, рівень, тривалість та інші параметри можуть бути встановлені для потреб конкретної ситуації, а спори можуть вирішуватися як на підставі чинного міжнародного права, так і шляхом створення нових норм. Переговори дозволяють усунути небажане втручання третіх сторін у спір. Водночас цей засіб має суттєві недоліки: більш сильна сторона має можливість здійснювати тиск на слабшу сторону; переговори можуть завершитися безрезультатно; досягнута домовленість може бути юридично необов'язковою. Різновидом переговорів є консультації.

Добрі послуги та посередництво. Мета цих засобів — сприяти розпочинанню переговорів між сторонами та досягненню домовленості щодо врегулювання спору. Ці засоби можуть використовуватися державами, міжнародними організаціями, приватними особами (авторитетними громадськими діячами) індивідуально або колективно.

На відміну від посередника, особа, що надає добрі послуги, не бере участь у переговорах і не пропонує шляхи вирішення спору. Її головне завдання — допомогти спірним сторонам вступити у переговори, після чого її місія закінчується. Пропозиції особи, що пропонує добрі послуги, не є обов'язковими для сторін спору та можуть бути відхилені ними.

Посередник займає більш активну позицію завдяки тому, що сторони погоджуються на його участь у переговорах. Посередник може отримати право керувати переговорами та пропонувати варіанти вирішення спору, які, проте, не мають обов'язкової сили. Відмова сторін спору від запропонованого варіанту не вважається недружнім актом.

Обслідування та примирення. Трапляється, що суть спору зводиться до різного розуміння фактичних обставин, що стали підставою для спору. Неупереджений авторитетний висновок щодо дійсного стану фактичного боку спору дозволяє прискорити його врегулювання, насамперед внаслідок усунення невизначеності щодо кола норм міжнародного права, які підлягають застосуванню до суперечки. Це можна зробити шляхом створення самими спірними сторонами на паритетних засадах органу, що відповідно до встановленої процедури ухвалить висновок про фактичні обставини спору (слідчої комісії) або ж на основі результатів розслідування запропонує шляхи вирішення спору (погоджувальної комісії).

Обслідування та примирення передбачаються численними міжнародними договорами. Серед них слід виокремити Гаазьку конвенцію 1907 р. про мирне вирішення спорів, у частині III якої детально регламентовано порядок створення та функціонування слідчих комісій, а також Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. (у редакції 1949 р.), глава I якого регулює погоджувальну процедуру. Також слід відзначити Декларацію про встановлення фактів Організацією Об'єднаних Націй у галузі підтримання міжнародного миру та безпеки, затверджену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 46/59 від 9 грудня 1991 р., і Типові правила щодо вирішення спорів між державами через примирення, затверджені резолюцією Генеральної асамблеї ООН 50/50 від 11 грудня 1995 р.

Різновидом слідчих і погоджувальних комісій є інститут прикордонних представників. Відповідно до ст. 21 Закону «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.¹ для вирішення питань, пов'язаних із підтриманням режиму державного кордону України, виконання міжнародних договорів із цього питання, створення умов для мирного розв'язання прикордонних конфліктів та інцидентів на певній ділянці державного кордону України з особового складу Державної прикордонної служби України призначаються прикордонні представники України, а також їхні заступники.

Зазвичай слідчі та погоджувальні комісії не уповноважуються ухвалювати юридично обов'язкові рішення для сторін спору. Втім на сьогодні діють і такі міжнародні договори, що передбачають обов'язковість їх рішень (наприклад, ст. 45 Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р.).

Правові засоби вирішення спорів

До правових засобів вирішення міжнародних спорів відносять міжнародний арбітраж і міжнародні суди. Інколи правовим засобом визнається погоджувальна комісія, якщо їй надається право ухвалювати юридично обов'язкові висновки, що ґрунтуються на міжнародному праві. Держави переважно негативно ставляться до правових засобів вирішення спорів, що, на їхню думку, занадто обмежують суверенітет і не дозволяють впливати на процес врегулювання, а тому зазвичай вдаються до них у крайньому разі.

Міжнародний арбітраж. Цей засіб зарекомендував себе як ефективний інструмент вирішення міждержавних спорів, зокрема досить складних, обтяжених серйозним міжнародним протистоянням сторін. В останні десятиліття поширилася практика передбачати арбітражне врегулювання спорів як засіб врегулювання можливих спорів щодо тлумачення та застосування міжнародних угод. З іншого боку, кількість звернень до цього засобу помітно зменшилася.

Звернення до арбітражу є добровільним, здійснюється шляхом укладання спірними сторонами особливої міжнародної угоди, що називається компромісом. У ній сторони регламентують: порядок визначення складу арбітрів; предмет спору; компетенцію арбітражу; процедуру розгляду справи; характер і джерела норм, на підставі яких має бути ухвалене рішення; порядок винесення рішення; юридичну обов'язковість рішення.

Якщо компроміс укладається після виникнення конкретного спору, має місце арбітраж *ad hoc*. Також можлива попередня домовленість про арбітраж як засіб врегулювання потенційного спору, що закріплюється в договорі з певного питання або у спеціальному договорі про арбітраж. У цьому разі має місце постійний арбітраж. Його юрисдикція може бути обов'язковою або факультативною (добровільною).

Окремо слід відзначити Постійну палату третейського суду (англ. Permanent Court of Arbitration, буквально перекладається як «Постійний арбітражний суд»), створену на підставі Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів. Для кожного спору, що передається на вирішення Палати, його сторони укладають компроміс та обирають арбітрів із переліку осіб, що формується державами — учасницями Конвенцій.

Міжнародні суди. Теорія використовує для визначення всього розмаїття існуючих міжнародних судів родове поняття міжнародний судовий орган (або міжнародна судова установа), що характеризується такими ознаками: створюється та діє згідно з міжнародним юридичним інструментом – міжнародним договором або рішенням міжнародної організації, що ґрунтується на повноваженнях, наданих міжнародним договором; склад суддів визначається до моменту передачі спору на розгляд; має юрисдикцію щодо спорів, однією із сторін яких є суб'єкт міжнародного права; вирішує спір згідно з наперед встановленою процедурою, що не може бути змінена сторонами; його рішення ґрунтуються на чинному міжнародному праві та є

юридично обов'язковими для сторін. На сьогодні можна налічити близько півтора десятки міжнародних судових органів, що відповідають цим критеріям. Усі вони були створені у другій половині ХХ ст.¹ Переважна їх більшість вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як правило, регіонального.

Міжнародний Суд є одним із шести головних органів ООН і головним судовим органом цієї організації (статті 7, 92 Статуту ООН). Він прийшов на зміну Постійній палаті міжнародного правосуддя, що діяла в 1921 —1946 роках під час існування Ліги Націй. У теорії Міжнародний Суд часто називають Світовим Судом, що наголошує на межах його юрисдикції та ролі в міжнародному правопорядку. Статут Міжнародного Суду є невід'ємною частиною Статуту ООН. Тому кожна держава - член ООН одночасно є учасницею Статуту Суду, що, проте, не означає автоматичного визнання юрисдикції Суду.

Література

1. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. – К.: Либідь, 1995.
2. Єремєєва І.А. Проблеми миротворчості ООН в умовах трансформації міжнародних безпекових інститутів/І.А. Єремєєва// *Politicus*. – 2016. - №1. – С. 204-209.
3. Єремєєва І.А. Проблеми трансформації міжнародних збройних конфліктів у сучасному світі/І.А. Єремєєва// *Politicus*. – 2017. - №6. – С.128-131.
4. Іжнін І. Проблема суверенітету і конфлікту у сучасних міжнародних відносинах / І. Іжнін // *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. – 2013. – Вип. 32. – С. 40–46.
5. Капітоненко, М. Г. Міжнародні конфлікти: Навчальний посібник для студентів ВНЗ / М. Г. Капітоненко. - К. : Либідь, 2009. - 352 с.
6. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
7. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)/ за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів: «Новий світ», 2015. – 492 с.
8. Стрельцов Є. Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення / Є. Л. Стрельцов // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2015. – Вип. 75. – С. 227–234.
9. Троян С.С. Сучасні міжнародні відносини: основні тенденції еволюції – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vmv.kymu.edu.ua/v/08/troyan_ss.htm.

Тема 8. Юридичне регулювання міжнародних відносин

План

1. Поняття міжнародного права (МП).

2. Структура міжнародного права.
3. Система джерел міжнародного права.
4. Система принципів міжнародного права.

1. Існують дві протилежні концепції МП:

– перша концепція має *розираювальний* характер – роззирає МП в широкому розумінні. *МП – це сукупність норм, що регулюють економічні операції будь-якого роду, за умови, що ці економічні операції виходять за межі правової системи однієї держави.* Виходячи із такого розуміння, угода щодо купівлі-продажу між особами, які знаходяться у різних державах, повинна регулюватися нормами МП. *Недоліком широкого розуміння МП є недостатньо зрозумілий предмет МП, МП охоплює різноманітні правовідносини, велику кількість документів, що не пов'язані між собою єдиною метою.*

– має *обмежувальний* характер – роззирає МП в вузькому розумінні. *МП – це сукупність норм, що регулюють організацію міжнародних економічних відносин.* За такого підходу норми міжнародної торговельної системи є нормами МП, а норми міжнародної купівлі-продажу – ні.

Для формулювання визначення МП слід виділити *універсальну частину* МП – договірні та звичаєво-правові норми, які прийняті практично всіма державами та діють в межах універсальних міжнародних організацій – СОТ, МВФ та ін. Тобто, *універсальна частина присвячена макроекономічним відносинам.*

В той же час МП регулює матеріальні відносини з транскордонного руху товарів, фінансів, інвестицій, трудових ресурсів на міждержавному рівні. У цьому випадку МП – це *працююче право*, а не право, що складається із рамочних принципів. Як працююче робоче право МП можна назвати "*міжнародним ресурсним правом*" або "*міжнародним публічним правом власності*", тому що кордони перетинають різноманітні ресурси, власність та права на цю власність і т. ін.

Наостанок, МП регулює міжнародні правовідносини між публічними особами з приводу державного правового режиму, в якому здійснюють економічну взаємодію приватні особи. У цьому сенсі МП юридично впливає на поведінку приватних осіб в МЕН, а значить, приватноправова частина МЕН знаходиться у сфері впливу МП.

Таким чином, *МП – це галузь міжнародного публічного права, що являє собою сукупність принципів і норм, які регулюють економічні відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.*

Предмет МП – міжнародні комерційні відносини двох - та багатосторонні, що виникають і різних сферах економіки: виробничій, науково-технічній, валютно-фінансовій, транспорту, зв'язку і туризму, інтелектуальної власності та ін.

3. Групи джерел МП:

1. *Основні* – міжнародний договір;
- міжнародний звичай
2. *Допоміжні (спеціальні)* – рішення міжнародних організацій;
- державне законодавство;
- судові рішення;
- неформальні акти МП;
- норми міжнародної моралі;
- типові угоди.

Міжнародні договори

У загальному вигляді поділяються на:

1. *Загальні міжнародні конвенції* – приймають участь всі держави, містять норми обов'язкові для усього світового співтовариства.
2. *Спеціальні договори* – мають обмежену кількість учасників.

Спеціальні критерії класифікації міжнародних договорів:

а) *від змісту* → договори – закони (правоустановчі), наприклад, торговельні договори, що встановлюють принципи торговельно-економічних відносин.

→ договори – правочини, наприклад, угоди про взаємну поставку товарів, майна і т. п.

б) *від рівня сторін договору*

↓	↓	↓
міждержавні	міжурядові	міжвідомчі

Всі мають рівну юридичну силу, але діє ієрархія договорів.

в) *від суб'єктного складу*

↓	↓	↓
двосторонні;	багатосторонні;	установчі угоди МЕО.

г) *від об'єкта регулювання* → з питань міжнародної торгівлі товарами та послугами;

→ з питань фінансових відносин;

→ з питань міжнародного регулювання праці;

→ з питань міжнародної економічної

допомоги і т. ін.

Регулюють відповідні комплекси міжнародних відносин.

Міжнародно-правовий звичай *поділяється на:*

1. *Традиційний* – неписане правило, що склалося в практиці і за яким визнається юридична сила. Практика має бути чіткою та тривалою.

2. *Норми, що створені не тривалою практикою, а визнанням таких правил, що містяться в декількох або навіть в одному міжнародному акті.*

5. *Відповідальність* поділяється → політичну (нематеріальну);

→ матеріальну.

Політична (нематеріальна) відповідальність.

1. *Сатисфакція* – форма політичної відповідальності, що може виражатися шляхом вибачення, співчуття, віддання почесні державі, котра постраждала, покарання винуватих, прийняття організаційних або

законодавчих заходів для запобігання подібним випадкам у майбутньому, уплати компенсації за моральну шкоду особам, котрі постраждали, тощо.

2. *Санкції* – призупинення прав і привілеїв, котрі випливають з членства в організації; позбавлення права голосу, права на отримання технічної чи матеріальної допомоги; виключення з членства або зі співробітництва з спеціальних питань.

3. *Реторсії* – правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави. Носять характер відповідних адекватних дій, мають на меті відновити принцип взаємності у відносинах між державами. наприклад, взаємна висилка дипломатів.

4. *Репресалії* – правомірні примусові дії, які застосовуються до держави-порушника міжнародного права як засіб примусити її відмовитись від своїх незаконних акцій. Не передбачають застосування сили.

Вид репресалії – *ембарго* – дія держави, котра обмежує, призупиняє чи припиняє її торгово-економічні зв'язки з іншою країною або країнами. Ембарго, як засіб економічного тиснення, застосовується до держави, дії якої загрожують міжнародній безпеці і, отже, є протиправними. Ембарго може застосовуватися як індивідуально, так і колективно, бути введене як у мирний, так і у воєнний час.

Матеріальна відповідальність

Матеріальна відповідальність покладає на винувату державу обов'язок загладити заподіяну правопорушником шкоду (збитки). *Відшкодування збитків* включено в загальне поняття:

1. *Репарації* – відшкодування збитків заподіяних війною.

2. *Реституція* – спосіб відшкодування збитків, однак не шляхом компенсації, а поверненням у натурі вилученої противником власності.

Література

1. Андросова Т. В. Міжнародні організації / Т. В. Андросова, В. О. Козуб. - Харків : ХДУХТ, 2006. - 263 с.
2. Воронова А. Е. Міжнародні економічні організації : навчальний посібник / Воронова А. Е., Єрохіна Л. В., Рябенко Л. І. — К. : ВД «Професіонал», 2006. — 352 с.
3. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник /М.З. Мальський, М.М. Мацях. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
4. Основи теорії міжнародних відносин: навч. посібник /Я. Б.Турчин, Л.О.Дорош, М.В.Здоровега, О.Я.Івасечко, У.В.Ільницька, О.В.Кукарцев, Ю.Р.Лемко, Ю.Я.Тишкун. –Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. –244 с.
5. Політологія: Навч. посіб. для студентів, викладачів ВНЗ / За ред. М.П. Гетьманчука. — К., 2010. — 415 с.